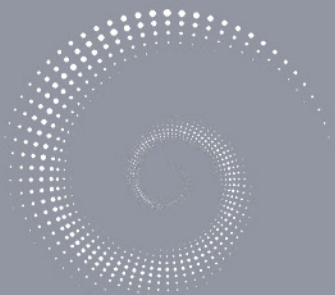

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 23

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Οκτώβριος 2023

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 23

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βάγιας, *Διεξαγωγή και συνέπειες της απεργίας*, ΕΕργΔ 1983· Βαής Θ., *Συνδικαλιστική ελευθερία και προστασία συνδικαλιστικών ελευθεριών (Συμβολή στην διαλεκτική θεώρηση τής νομικής και κοινωνιολογικής μεθόδου)*, ΤοΣ 1978· Idem, *Το συνδικαλιστικό δικαίωμα. Προέλευση, φύση και προστασία*, 1990· Βενιζέλος Ε., *Η καταχρηστική άσκηση της συνδικαλιστικής ελευθερίας (άρθρα 23 και 25 Συντ.)*, Δίκαιο και Πολιτική, 1983· Idem, «Συνδικαλιστικές ελευθερίες και περιορισμοί κατά το άρθρο 106 Σ», σε: *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, 1987· Γιαννακούρου Μ., *Δικαίωμα απεργίας, διευθυντικό δικαίωμα και επιχειρηματική ελευθερία*, ΕΕργΔ 2016· Idem, *Ο περιορισμός της επιχειρηματικής ελευθερίας ως απεργιακό αίτημα*, ΕΕργΔ 2017· Δαβερώνας Π., *Το δικαίωμα απεργίας σε κρίσιμη καμπή*, 2009· Δερμιτζάκη Φ., *Το δικαίωμα πραγματικής απασχόλησης των εργαζομένων από συνταγματική κυρίως σκοπιά και η σχέση του με το δικαίωμα συνδικαλιστικής δράσης*, ΕΕργΔ 2010· Ζερδελής Δ., *Αγωγή για παράλειψη παράνομης απεργίας*, ΕΕργΔ 2012· Idem, *Επιχειρηματική πολιτική και απεργία*, ΕΕργΔ 2012· Idem, *Αναλογικότητα και απεργία*, 2013· Ιωαννί-

δου Σ., *Το άρθρο 11 της ΕυρΣΔΑ και ο «εκ του νόμου περιορισμός της συνδικαλιστικής ελευθερίας στην Ελλάδα»*, ΕΕΕυρΔ 1986· Καζάκος Α., *Πολιτική Απεργία, Δίκαιο και Πολιτική*, 8/1984· Idem, *Οι καταλήψεις των χώρων εργασίας, Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, ΕΕργΔ 1987· Idem, *Απεργία και Δικαιοσύνη στην εποχή του Μνημονίου – Μον.Πρωτ.Αθ. 343/2011: Μια ευχάριστη έκπληξη*, ΕΕργΔ 2011· Idem, *Νομικές διαφορές και άσκηση του δικαιώματος απεργίας*, ΕΕργΔ 2011· Καρακατσάνης Α., «Σύνταγμα και εργατικό δίκαιο», σε: *Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου*, 1975· Idem, «Η συνταγματική θεμελίωση των εργασιακών σχέσεων», σε: *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις* 1987· Καρδαράς Α., *Η έννοια της επιχειρήσεως κοινής ωφελείας στην ενάσκηση του δικαιώματος της απεργίας*, ΕΕργΔ 1989· Κουκιάδης Ι., *Απεργία και αναδιάρθρωση επιχειρήσεων – Ζητήματα νομιμότητας αιτημάτων απεργίας (Γνωμ.)*, ΔΕΝ 1993· Κρουσαλάκης Ε., *Η συνδικαλιστική ελευθερία στο χώρο της Δικαιοσύνης*, ΕΛΛΔ/νη 1983· Κυνηγοπούλου Σ., *Το ελληνικό δίκαιο του εργασιακού αγώνα: ρητή αναγνώριση και ρύθμιση της απεργίας – παράλληλη κατοχύρωση των άτυπων μέσων εργασιακού αγώνα*, ΕΕργΔ 2018· Λαδάς Δ., *Μπούκοτάζ*, 2010· Λεβέντη Α., *Απεργία κατά αποφάσεων επιχειρηματικής πολιτικής*, ΔΕΝ 2017· Λεβέντης Γ., «Το δικαίωμα της απεργίας ως θεμελιώδες κοινοτικό δικαίωμα», σε: *ΕΔΕΚΑ, Οικονομικές ελευθερίες, κοινωνικά δικαιώματα και η απαγόρευση των διακρίσεων στο δίκαιο της ΕΕ*, 2010· Idem, *Εισαγωγή εκ περιτροπής εργασίας με απόφαση του εργοδότη και απεργία με αίτημα την ανάκλησή της*, ΕΕργΔ 2011· Idem, «Η καταδίκη της συνδικαλιστικής οργάνωσης να διακόψει την παράνομη απεργία και να παραλείψει αυτή στο μέλλον», σε: *Τιμ.Τομ. Κουκιάδη*, 2013· Ληξουριώτης Ι., *Η ασημαντότητα των νέων διατάξεων για την κήρυξη απεργίας*, ΔΕΕ 2018· Ληξουριώτης Ι./Τσατήρης Γ., «Το γενικό συμφέρον και τα όρια άσκησης της συνδικαλιστικής ελευθερίας», σε: *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, 1987· Μουδόπουλος Σ., *Οι εργοδοτικές ενώσεις*, 1989· Idem, *Οι εργοδοτικές ενώσεις και η προβληματική της οργάνωσης των ελεύθερων επαγγελματιών*, 2^η εκδ. 1994 = Idem, *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, 2005· Idem, *Κανόνες προστασίας των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων*, 5^η εκδ. 2005· Μπακόπουλος Κ., *Η νομιμότητα της απεργίας από την άποψη των αιτημάτων (ιδίως αυτών που σχετίζονται με επιχειρηματικές αποφάσεις και με νομικές διαφορές)*, ΕΕργΔ 2016· Μπουμπουχερόπουλος Π., *Εναλλακτικές μορφές εργατικού αγώνα – Μια εισαγωγή στην προβληματική των εναλλακτικών ή ατυπικών αγωνιστικών μέσων*, ΕΕργΔ 2016· Παπάς Γ., *Το μπούκοτάζ ως μορφή εργασιακού αγώνα – Σχόλιο στην Μον. Πρωτ.Αθ. 8839/2014*, ΕΕργΔ 2014· Παπασταύρου Δ., *Απεργία*, 3^η εκδ. 2004· Σεβαστίδης Χ., *Το δικαίωμα απεργίας και ο δικαστικός έλεγχος της άσκησής του*, 2015· Σπυρόπουλος Γ., *Η διεθνής αναγνώριση και προστασία της συνδικαλιστικής ελευθερίας*, ΕΕργΔ 1955· Στεργίου Α., *Η αναζήτηση της αδιοπρακτικής ευθύνης συνδικαλιστικής οργάνωσης στην περίπτωση της παράνομης απεργίας*, ΕΕργΔ 1988· Idem, *Η εσωτερική Δημοκρατία στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Τα όρια στην παρέμβαση του νομοθέτη*, ΕΕργΔ 2016· Τραυλός-Τζανετάτος Δ., *Απεργία και κίνδυνος λειτουργίας της εκμετάλλευσης*, 1980· Idem, *Η συνδικαλιστική δράση στην επιχείρηση και το Σύνταγμα*, 1984· Idem, *Η απεργία αλληλεγγύης στις πολυεθνικές επιχειρήσεις*, 1995· Idem, *Το τεκμήριο νομιμότητας της απεργίας*, ΕΕργΔ 2004· Idem, *Ο κίνδυνος μισθού κατά το άρθρο 656 Α.Κ. σε περίπτωση απεργίας και η ανταπεργία – Με αφορμή τις τρέχουσες δικαιοπολιτικές εξελίξεις*, ΕΕργΔ 2017· Idem, *Η ανταπεργία στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, 2018.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Η συνδικαλιστική ελευθερία (άρθρο 23 παρ. 1 Σ.)	6
1. Εισαγωγή.....	6
2. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής και προστασίας.....	9
3. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής	11
Α. Φορείς.....	11
Β. Αποδέκτες.....	12
4. Περιεχόμενο και όρια δικαιώματος	14
Α. Η συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις	14
Β. Η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία	15
Γ. Η προστασία των συνδικαλιστικών οργανώσεων	16
Δ. Η προστασία της συνδικαλιστικής δράσης/ατυπικά αγωνιστικά μέσα	19
II. Το δικαίωμα απεργίας (άρθρο 23 παρ. 2 Σ.)	22
1. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής και προστασίας.....	22
2. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής	22
3. Περιεχόμενο και όρια του δικαιώματος.....	23
Α. Είδη απεργίας	23
Β. Απεργιακά αιτήματα	24
Γ. Συλλογικές διαφορές	25
Δ. Νομικές διαφορές – Σύγκρουση με την επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη	26
Ε. Διαμόρφωση του δικαιώματος από τον νόμο	28
α. Οι ρυθμίσεις του ν. 1264/1982.....	28
β. Η νομολογία για την καταχρηστική απεργία	32

I. Η ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (ΑΡΘΡΟ 23 ΠΑΡ. 1 Σ.)

1. Εισαγωγή

- 1 Η συνδικαλιστική ελευθερία ως αυτοτελές δικαίωμα, διακρινόμενο από την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, και μάλιστα με παράλληλη ρητή κατοχύρωση και των κυριότερων μέσων της συνδικαλιστικής δράσης, της συλλογικής αυτονομίας και της απεργίας (22 παρ. 2 και 23 παρ. 2), κατοχυρώθηκε σε συνταγματικό επίπεδο για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975. Προηγούμενα Συντάγματα προστάτευαν μόνο το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, από το οποίο πάντως συναγόταν και η συνδικαλιστική ελευθερία, χωρίς συνταγματική όμως κατοχύρωση των μέσων της συνδικαλιστικής δράσης. Μάλιστα, το Σύνταγμα του 1952 (άρθρο 11) απαγόρευε ρητά την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων.
- 2 Τη συνδικαλιστική ελευθερία κατοχυρώνει η θεμελιώδης ΔΣΕ 87 «περί συνδικαλιστικής ελευθερίας και προστασίας του συνδικαλιστικού δικαιώματος», την οποία η Ελλάδα έχει κυρώσει με το ν.δ. 4204/1961, από το άρθρο 2 της οποίας συνάγεται, αν και δεν αναφέρεται ρητά, και η προστασία του δικαιώματος απεργίας. Τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και την κατάρτιση συλλογικών συμβάσεων κατοχυρώνει εξάλλου η επίσης θεμελιώδης ΔΣΕ 98 «περί εφαρμογής των αρχών του δικαιώματος οργάνωσης και συλλογικής διαπραγματεύσεως», την οποία η Ελλάδα έχει κυρώσει με το ν.δ. 4205/1961, όπως και η ΔΣΕ 154 για την προώθηση της συλλογικής διαπραγμάτευσης, την οποία η Ελλάδα έχει κυρώσει με τον ν. 2403/1996, και η ΔΣΕ 151 «για την προστασία του δικαιώματος οργάνωσης και τις διαδικασίες καθορισμού των όρων απασχόλησης στη δημόσια διοίκηση», την οποία η Ελλάδα έχει κυρώσει με τον ν. 2405/1996. Την τήρηση των ΔΣΕ αυτών επιτηρούν, με κριτήρια αμιγώς νομικά, η Επιτροπή Συνδικαλιστικής Ελευθερίας (Committee on Freedom of Association)¹, καθώς και η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την εφαρμογή των Συμβάσεων και Συστάσεων (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations – CEACR), η οποία ακολουθεί μια διαδικασία περιοδικών αναφορών².
- 3 Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα κοινωνικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων και τα συνδικαλιστικά, έχει καταρτισθεί ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ), που υπογράφηκε στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961 και αναθεωρήθηκε με

¹ Μια σύνοψη της νομολογίας του περιέχεται στον τόμο *Freedom of Association - Compilation of decisions of the Committee on Freedom of Association*, διαθέσιμο σε 8^η έκδ 2018, στο [link](#).

² Πληροφορίες και στο [link](#), με περαιτέρω συνδέσμους στις αναφορές της Επιτροπής. Βλ. σχετικά και Ι. Ληξουριώτη, *Διεθνές Εργατικό Δίκαιο*, 2005, σελ. 18 και 40 επ.

τον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΑΕΚΧ), που υπογράφηκε στο Στρασβούργο στις 3 Μαΐου 1996. Ο Χάρτης αυτός έχει δικά του όργανα εποπτείας, περιλαμβανομένης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων ως οιο- νεί δικαιοδοτικό όργανο, το οποίο ακολουθεί μια διαδικασία περιοδικών αναφορών αλλά πλέον εκδικάζει και προσφυγές³. Για τη συνδικαλιστική ελευθερία, περιλαμ- βανομένης της συλλογικής αυτονομίας και της απεργίας, προνοούν τα άρθρα 5 και 6 ΑΕΚΧ, τα οποία δεν επέφεραν όμως καμία τροποποίηση σε σχέση με τα ταυτάριθμα άρθρα του αρχικού ΕΚΧ. Η Ελλάδα είχε κυρώσει μεν τον ΕΚΧ, με τον ν. 1426/1984, δεν είχε όμως αποδεχθεί τα άρθρα 5 και 6 ΕΚΧ (άρθρο δεύτερο παρ. 1 του ν. 1426/1984). Τελικά, τα άρθρα αυτά τα αποδέχθηκε η Ελλάδα με την προσχώρησή της στον ΑΕΚΧ, που κυρώθηκε με τον ν. 4359/2016, επιφυλασσομένη όμως ως προς το δικαίωμα μονομερούς πρόσβασης στη διαιτησία και την απαγόρευση της ανταπεργίας (άρθρο δεύτερο ν. 4359/2016).

Η ελληνική νομολογία παγίως θεωρεί ότι μετά την κατοχύρωση της συλλογικής 4 αυτονομίας από το Σύνταγμα, η Ελλάδα έχει συμμορφωθεί με τις υποδείξεις των ανωτέρω διεθνών συμβάσεων, οι οποίες σύμφωνα με τη νομολογία αυτή δεν περιλαμβάνουν κανόνες άμεσης εφαρμογής, αλλά μόνο κατευθυντήριες αρχές προς τον νομοθέτη· για τον λόγο τούτο κατά την ίδια άποψη δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα παραβίασής τους. Με άλλα λόγια, η νομολογία αποκλείει την «επικλησιμότητα» των ρυθμίσεων για τη συνδικαλιστική ελευθερία των διεθνών συμβάσεων αυτών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων⁴.

Τη συνδικαλιστική ελευθερία προστατεύει και το άρθρο 11 ΕΣΔΑ ως μέρος της 5 ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι. Το γράμμα βέβαια του άρθρου 11 ΕΣΔΑ αναφέρεται ρητά μόνο στο δικαίωμα κάθε προσώπου να ιδρύει, μαζί με άλλους, συνδικάτα και να προσχωρεί σε αυτά για την προάσπιση των συμφερόντων του. Όσον αφορά τη

³ Βλ. σχετ. Γ. Θεοδόση, «Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαι- ωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», σε: Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης*, 2023, σελ. 3 επ.

⁴ Βλ. αντί άλλων πολλών ΟΛΣΤΕ 632/1978 ΕΕργΔ 1978, 265 επ., σελ. 273· ΣΤΕ 1975/1991, ΕΕΔ 1992, σελ. 402 επ., 406· ΟΛΣΤΕ 4555/1996 ΕΕργΔ 1997, σελ. 197 επ., σελ. 200 επ., σκέψη 9. Έτσι επίσης πρόσφατα ΟΛΣΤΕ 2307/2014, σκέψη 40, διαθέσιμη στο [link](#). Η ΣΤΕ 2175/2022, διαθέσιμη στο [link](#), αν και έλαβε υπόψη την ΔΣΕ 87 (σκέψη 10) δεν υπεισήλθε στο ζήτημα. Για το γενικότερο ζήτημα βλ. αναλυτικά Χρ. Δελγιάννη-Δημητράκου, *Η εκδικασιμότητα και η οριζόντια επικλησιμότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, ΕΕργΔ 2017, σελ. 357 επ., ιδίως σελ. 363 επ.

συλλογική αυτονομία και την απεργία σιωπά. Αυτό είχε οδηγήσει αρχικά το ΕΔΔΑ στο συμπέρασμα ότι η συλλογική αυτονομία και η απεργία δεν καλύπτονται από το προστατευτικό πεδίο της ανωτέρω ρύθμισης. Μετά τις αποφάσεις *Demir και Baykara κατά Τουρκίας*⁵ και *Enerji Yari-Yol Sen κατά Τουρκίας*⁶, το ΕΔΔΑ μετέστρεψε όμως τη νομολογία του, λαμβάνοντας μεταξύ άλλων υπόψη και τη νομολογία της ΕΕΚΔ για τα άρθρα 5 και 6 ΑΕΚΧ⁷. Έτσι, εκτός από το δικαίωμα για ίδρυση και προσχώρηση σε συνδικάτα αναγνωρίζει πια και το δικαίωμα για συλλογικές διαπραγματεύσεις και της απεργίας ως καλυπτόμενα από το άρθρο 11 ΕΣΔΑ.

- 6 Στο άρθρο 152 της ΣΛΕΕ αναγνωρίζεται ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων και ορίζεται ότι η Ένωση προάγει αυτόν, σεβόμενη την αυτονομία τους. Εξάλλου, στα άρθρα 153 επ. ΣΛΕΕ προβλέπονται διαδικασίες διαβούλευσης και συμμετοχής στη θέσπιση του παραγωγού δικαίου της Ένωσης, οι οποίες μπορούν να λάβουν και τη μορφή συμφωνιών που τίθενται σε ισχύ, είτε με βάση τις διαδικασίες και πρακτικές των ενδιαφερομένων κρατών-μελών, είτε με αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, κατόπιν ενημέρωσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (άρθρο 155 ΣΛΕΕ)⁸. Οι συμφωνίες αυτές δεν αναπτύσσουν όμως, κατά την κρατούσα άποψη, άμεση κανονιστική ενέργεια και κατ' αρχήν δεν δεσμεύουν τους εργαζομένους και τους εργοδότες των κρατών-μελών, ούτε καταλαμβάνουν ευθέως τις ατομικές εργασιακές σχέσεις⁹, αλλά η εφαρμογή τους εξαρτάται από την ενσωμάτωσή τους σε κάποιο κανονιστικό κείμενο ενωσιακού ή εθνικού επιπέδου, κρατικής ή αυτόνομης προέλευσης.
- 7 Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει αρμοδιότητα για τις αμοιβές, στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, στο δικαίωμα για απεργία ή στο δικαίωμα για ανταπεργία (λοκ-άουτ), όπως ορίζει το άρθρο 153 παρ. 5 ΣΛΕΕ. Συνακόλουθα η ΕΕ δεν έχει αρμοδιότητα για ρύθμιση των ζητημάτων αυτών από το ενωσιακό δίκαιο. Το ενωσιακό δίκαιο αναγνωρίζει όμως τη συνδικαλιστική ελευθερία και τα μέσα της συνδικαλιστικής δράσης ως

⁵ ΕΔΔΑ, αποφ. της 21.11.2006, αρ. υποθ. 34503/97, *Demir και Baykara κατά Τουρκίας*, σκέψεις 153-154, διαθέσιμη στο [link](#). Βλ. και ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 8-9, διαθέσιμη στο [link](#).

⁶ ΕΔΔΑ, αποφ. της 21.04.2009, υποθ. *Enerji Yari-Yol Sen κατά Τουρκίας*, σκέψη 32, διαθέσιμη στο [link](#).

⁷ Βλ. σχετ. και F. Dorssemont, σε: N. Bruun/K. Lörcher/I. Schömann/S. Clauwaert, *The European Social Charter and the Employment Relation*, 2017, σελ. 250 επ.

⁸ Βλ. σχετικά Δ. Ζερδελή, *Ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο*, 2020, § 1, πλγρ. 10 επ., σελ. 4 επ.

⁹ Ι. Ληξουριώτης, «Υλοποίηση των ευρωπαϊκών συλλογικών συμφωνιών», σε: ΚΔΕΟΔ/ΑΠΘ, *Κοινωνικός διάλογος και συλλογικές διαπραγματεύσεις στην Ενωμένη Ευρώπη*, 2001, σελ. 132-133 · Δ. Ζερδελής, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 5.

θεμελιώδη δικαιώματα, όπως είχε γίνει δεκτό από τη νομολογία του ΔΕΕ ήδη πριν από τη θέσπιση του ΧΘΔΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, με τις περίφημες αποφάσεις *Viking* και *Laval*¹⁰. Βέβαια, οι αποφάσεις αυτές σε περίπτωση σύγκρουσης έδωσαν μεγαλύτερη βαρύτητα στις οικονομικές ελευθερίες της Ένωσης, προκαλώντας κριτική στη θεωρία¹¹. Ήδη το άρθρο 12 ΧΘΔΕΕ αναφέρει ρητά ότι η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, που προστατεύεται με τη διάταξη αυτή, καταλαμβάνει και τον συνδικαλιστικό τομέα και ειδικότερα το δικαίωμα κάθε προσώπου να ιδρύει με άλλους συνδικαλιστικές ενώσεις και να προσχωρεί σε αυτές για την υπεράσπιση των συμφερόντων του, το δε άρθρο 28 κατοχυρώνει, επιπλέον, τη συλλογική αυτονομία και τις συλλογικές δράσεις, συμπεριλαμβανομένης της απεργίας. Αυτονοήτως η προστασία αυτή αναπτύσσει την ισχύ της στο (περιορισμένο) πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ, ήτοι κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου (άρθρο 51 παρ. 1 εδ. 1 ΧΘΔΕΕ).

2. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής και προστασίας

Συνδικαλιστική ελευθερία είναι το δικαίωμα των εργαζομένων να συνενώνονται μαζί με άλλους σε συνδικαλιστικές οργανώσεις για την προαγωγή των εργασιακών και, γενικότερα, οικονομικών τους συμφερόντων και να αναπτύξουν συνδικαλιστική δράση, ιδίως –αλλά όχι μόνο– με τη συλλογική διαπραγμάτευση και την κατάρτιση συλλογικών συμβάσεων εργασίας, καθώς και την απεργία. Η προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων ως σκοπός της συνδικαλιστικής ελευθερίας δεν αναφέρεται μεν ρητά στο ίδιο το άρθρο 23 παρ. 1 Σ., προκύπτει όμως από το άρθρο 23 παρ. 2 Σ. για την απεργία. Ο σκοπός αυτός πρέπει να νοείται ευρέως, καθώς τα εργασιακά συμφέροντα των εργαζομένων είναι στενά συνδεδεμένα και με γενικότερα ζητήματα οικονομικής ή και γενικότερης πολιτικής τα οποία, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να αποκλειστούν από τη συνδικαλιστική δράση. Ούτε κατευθύνεται η συνδικαλιστική δράση μόνο έναντι των εργοδοτών, αλλά και έναντι της κυβέρνησης ή/και του νομοθέτη.

¹⁰ ΔΕΕ, αποφ. της 11ης Δεκεμβρίου 2007, *The International Transport Workers' Federation και The Finnish Seamen's Union*, C-438/05, ECLI:EU:C:2007:772, διαθέσιμη στο [link](#)· και αποφ. της 18ης Δεκεμβρίου 2007, *Laval un Partneri*, C-341/05, ECLI:EU:C:2007:809, διαθέσιμη στο [link](#).

¹¹ Για την σχετική συζήτηση, βλ. Β. Σκουρή, «Οι οικονομικές ελευθερίες και τα κοινωνικά δικαιώματα κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», σε: ΕΔΕΚΑ, *Οικονομικές ελευθερίες και κοινωνικά δικαιώματα & Η απαγόρευση των διακρίσεων στο δίκαιο της ΕΕ*, 2010, σελ. 3 επ.· επίσης, Δ. Ζερδελή, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Δίκαιο*, ό.π., § 1, πλγρ. 10 επ., σελ. 51 επ.

- 9 Η συνδικαλιστική ελευθερία αποτελεί αντίβαρο στην αδυναμία της ιδιωτικής αυτονομίας να προάγει επαρκώς τα συμφέροντα των εργαζομένων, που είναι κοινωνικο-τυπικά το ασθενέστερο μέρος στην εργασιακή σχέση, η οποία μετά τη βιομηχανική επανάσταση δημιούργησε το λεγόμενο «κοινωνικό ζήτημα». Ιστορικά αυτό οδήγησε στη συνένωση των εργαζομένων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και στην ανάπτυξη της συνδικαλιστικής δράσης, με κυριότερο μέσο πίεσης την απεργία¹².
- 10 Αντίστοιχο δικαίωμα έχει και η πλευρά των εργοδοτών, οι οποίοι μπορούν να συνενώνονται σε επαγγελματικές οργανώσεις προκειμένου, μεταξύ άλλων¹³, να αντιμετωπίζουν τα ανωτέρω ζητήματα από τη δική τους πλευρά, ως εργοδότες, με εξαίρεση πάντως της ανταπεργίας, η οποία δεν προστατεύεται συνταγματικά (βλ. κατωτ. υπ' αρ. 0).
- 11 Η συνδικαλιστική ελευθερία αφορά αποκλειστικά τις εργασιακές σχέσεις και αποτελεί δικαίωμα ειδικό σε σχέση με την ελευθερία της συνένωσης του άρθρου 12 Σ.¹⁴. Διαφέρει από εκείνη, κατ' αρχάς, επειδή έχει τον ανωτέρω ειδικό σκοπό. Εξάλλου, αφορά όλους τους εργαζομένους και τους εργοδότες και δεν επιφυλάσσεται μόνο για τους Έλληνες πολίτες, όπως στο άρθρο 12 Σ. Τέλος, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συνδικαλιστικής ελευθερίας αποτελούν και τα κυριότερα μέσα της συνδικαλιστικής δράσης, η συλλογική αυτονομία και η απεργία, που έχουν ιδιάζοντα χαρακτήρα και επιφυλάσσονται μόνο για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και την προαγωγή των ανωτέρω σκοπών. Ως εκ τούτου το άρθρο 12 Σ. μόνο συμπληρωματικά μπορεί να εφαρμοσθεί στη συνδικαλιστική ελευθερία.

¹² Βλ. εκτενώς, Γ. Λεβέντη, *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, 3^ο εκδ. 2023, σελ. 4 επ.

¹³ Οι επαγγελματικές οργανώσεις των εργοδοτών, αντίθετα με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων, συνήθως δεν έχουν, ούτε επιβάλλεται να έχουν, ως αποκλειστικό αντικείμενό τους τις εργασιακές σχέσεις, αλλά επιδιώκουν ευρύτερους σκοπούς που αφορούν γενικότερα την επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Η επιδίωξη εργοδοτικών συμφερόντων για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται παρεπόμενη, Ι. Κουκιάδης, *Εργατικό Δίκαιο – Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις*, 3η έκδ., 2021, σελ. 104. Μάλιστα, για να μπορούν να διαπραγματεύονται και να συμβάλλονται σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας δεν επιβάλλεται καν να αναφέρεται αυτό ρητά ως σκοπός στο καταστατικό τους. Βλ. σχετικά αναλυτικά: Β. Δούκα, *Εργοδοτική οργάνωση: Αυτοπροσδιορισμός ή νομικός χαρακτηρισμός; Η κατάρτιση σσε: Σκοπός ή μέσο της εργοδοτικής οργάνωσης*, ΕΕργΔ 2009, σελ. 745 επ., σελ. 752 επ. · Δ. Τσάτσο/Ξ. Κοντιάδη, *Συνταγματική και νομοθετική κατοχύρωση της υποχρέωσης διαπραγμάτευσης για την κατάρτιση συλλογικής σύμβασης εργασίας – Η περίπτωση του τραπεζικού κλάδου*, ΝοΒ 2010, σελ. 257 επ.

¹⁴ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 6, διαθέσιμη στο [link](#).

3. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής

A. Φορείς

Φορείς της συνδικαλιστικής ελευθερίας είναι κατ' αρχήν οι *εργαζόμενοι με σύμβαση εξηρημένης εργασίας*, από τους οποίους άλλωστε ξεκίνησε ιστορικά, και αντίστοιχα οι εργοδότες. 12

Πέραν των εργαζομένων με σύμβαση εξηρημένης εργασίας, περιλαμβανομένων των μισθωτών του Δημοσίου, των ΝΠΔΔ και των ΟΤΑ, φορείς της συνδικαλιστικής ελευθερίας είναι και οι *δημόσιοι υπάλληλοι*. Η αρχική πρόβλεψη του παλαιού άρθρου 12 παρ. 4 Σ., με την οποία επιτρεπόταν να επιβληθούν περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό για τους δημοσίους υπαλλήλους, καταργήθηκε κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. 13

Μια νεότερη εξέλιξη αποτελεί η επέκταση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και στα προσομοιάζοντα με εργαζομένους πρόσωπα, τα οποία συχνά χαρακτηρίζονται ως μια «ενδιάμεση κατηγορία», η οποία αναπτύσσεται όλο και περισσότερο, ιδίως εξαιτίας των οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών που διαμορφώνονται, της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και της ανάπτυξης της ψηφιακής τεχνολογίας (crowdworking, απασχόληση μέσω ψηφιακών πλατφορμών κ.λπ.). Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει εργαζόμενους που δεν συγκεντρώνουν μεν -τουλάχιστον όχι σε επαρκή βαθμό- όλα τα κριτήρια της νομικής εξάρτησης που απαιτούνται για τον χαρακτηρισμό τους ως μισθωτών, ευρίσκονται όμως παρά ταύτα σε μεγάλο βαθμό, οικονομικής ιδίως, εξάρτησης από τον εργοδότη τους, ώστε να χρήζουν προστασίας. Αμφιβολίες όσον αφορά την κάλυψη από τη συνδικαλιστική ελευθερία που διατυπώθηκαν παλαιότερα μάλλον δεν φαίνονται πια δικαιολογημένες, ενόψει των σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, αν και το ζήτημα δεν μπορεί να θεωρηθεί ακόμη λυμένο¹⁵. Στο επίπεδο του νόμου η συνδικαλιστική ελευθερία των παρεχόντων ανεξάρτητες υπηρεσίες, οι οποίοι προσομοιάζουν όμως με μισθωτούς, αναγνωρίσθηκε με το άρθρο 1 παρ. 2 ν. 1876/1990, το οποίο επέτρεψε τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας στα «*φυσικά πρόσωπα τα οποία αν και δεν συνδέονται με σχέση εξαρτημένης εργασίας παρέχουν εργασία υπό συνθήκες εξάρτησης και εμφανίζουν ανάγκη προστασίας αντίστοιχη με αυτή των εργαζομένων*». Ήδη αντίστοιχη –και μάλιστα πιο λεπτομερειακή– ρύθμιση υιοθετήθηκε και για τους εργαζομένους σε ηλεκτρονικές πλατφόρμες, εφόσον αυτοί δεν είναι μισθωτοί, στο άρθρο 126 ΚωδΑτομΕργΔ (πδ 14

¹⁵ Ότι αποτελούν φορείς συνδικαλιστικής ελευθερίας, Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 15· Κ. Παπαδημητρίου, *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, 3^η εκδ. 2023, σελ. 7.

80/2022], με το οποίο κωδικοποιήθηκε το άρθρο 70 του ν. 4808/2021¹⁶. Όπως διάφορη είναι πάντως η κατάσταση όσον αφορά τα πρόσωπα που εμφανίζονται ψευδώς ή εσφαλμένα ως παρέχοντα ανεξάρτητες υπηρεσίες ή έργο, παρόλο που κατ' ορθό νομικό χαρακτηρισμό είναι μισθωτοί. Για τους τελευταίους δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι έχουν όλα τα δικαιώματα των μισθωτών από το Σύνταγμα και την εργατική νομοθεσία γενικότερα.

- 15 Οι ασκούντες *άλλα επαγγέλματα* (ελεύθεροι επαγγελματίες, έμποροι κ.λπ.) μπορούν να συνιστούν ενώσεις, με βάση το άρθρο 12 Σ., δεν καλύπτονται όμως από τη συνδικαλιστική ελευθερία, ούτε από τα ως άνω ιδιάζοντα μέσα συνδικαλιστικής δράσης. Έτσι, η αποχή από την άσκηση του επαγγέλματός τους δεν έχει τον χαρακτήρα απεργίας σύμφωνα με το άρθρο 23 παρ. 2 Σ.¹⁷, ούτε έχουν οι ενώσεις αυτές τη δυνατότητα κατάρτισης συλλογικών συμβάσεων. Μάλιστα, η κατάρτιση συλλογικών συμβάσεων στην περίπτωση που δεν πρόκειται ούτε για προσομοιάζοντα με εργαζομένους πρόσωπα αντίκειται στον ελεύθερο ανταγωνισμό, καθώς γι' αυτούς δεν ισχύει η εξαίρεση από το άρθρο 101 ΣΛΕΕ¹⁸.
- 16 Της συνδικαλιστικής ελευθερίας απολαύουν και οι ίδιες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως και οι επαγγελματικές οργανώσεις εργοδοτών. Αυτό δεν ισχύει όμως για το Δημόσιο, τα ΝΠΔΔ και οι ΟΤΑ, υπό την ιδιότητά τους ως εργοδότες, που δεν είναι κατ' αρχήν φορείς θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁹.

Β. Αποδέκτες

- 17 Η συνδικαλιστική ελευθερία στρέφεται κατ' αρχάς *κατά του κράτους*. Δεν επιβάλλει όμως μόνο την αποχή του κράτους· οφείλει να λαμβάνει θετικά μέτρα για την εξασφάλιση της άσκησής του, με τη διαμόρφωση του δικαιώματος από τον νομοθέτη, ιδίως όσον αφορά την ίδρυση και λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων, το σύστημα συλλογικών συμβάσεων και την άσκηση της απεργίας. Η υποχρέωση αυτή απορρέει ευθέως από το άρθρο 23 παρ. 1 Σ.²⁰.

¹⁶ Βλ. αναλυτικά Α. Καίσαρη, *Courier και Delivery: Επίκαιρα ζητήματα ενός επαγγέλματος που αναδείχθηκε την περίοδο της πανδημίας*, ΕΕργΔ 2021, σελ. 1079 επ., γενικά για τους «εξηρητημένους αυταπασχολούμενους», σελ. 1104 επ. και ειδικά για τα συνδικαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων των πλατφορμών, μετά τον ν. 4808/2021, σελ. 1118 επ.

¹⁷ Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 10.

¹⁸ Δ. Λαδάς, *Η προοπτική νομοθετικής ρύθμισης του crowdsourcing*, ΔΕΕ 2021, σελ. 749 επ., σελ. 757· Α. Καίσαρη, *Courier και Delivery*, ό.π., σελ. 1119.

¹⁹ Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 4η έκδ., 2012, πλγρ. 1144.

²⁰ Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, 5^η εκδ. 2023, σελ. 730, με την επισήμανση

Όπως αναγνώρισε πρόσφατα το Συμβούλιο της Επικρατείας, κατά τη διαμόρφωση των σχετικών κανόνων η εξουσία του νομοθέτη είναι μόνο ρυθμιστική²¹. Ασφαλώς ο νομοθέτης έχει την ευχέρεια να διαμορφώνει τους σχετικούς κανόνες κατά την κρίση του, η ρυθμιστική του όμως εξουσία περιορίζεται από τον σκοπό της ακώλυτης και αποτελεσματικής άσκησης της συνδικαλιστικής ελευθερίας, προς τον οποίο οφείλει να προσανατολίζεται²². Η ρύθμιση του νόμου δεν μπορεί να αποτελέσει μέσο αναιρέσης του περιεχομένου της συνδικαλιστικής ελευθερίας ή ουσιώδους παρακώλυσής της²³. Επιπλέον, θα πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας²⁴.

Ο νομοθέτης έχει ανταποκριθεί στην υποχρέωσή του αυτή με τον ν. 1264/1982, ο οποίος ρυθμίζει λεπτομερειακά τα της ιδρύσεως και λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων και της απεργίας, καθώς και με τον ν. 1876/1990, που προβλέπει το ισχύον σύστημα συλλογικών συμβάσεων. Για τις επαγγελματικές οργανώσεις των εργοδοτών, μετά την κατάργηση του ν. 330/1976 δεν υπάρχει κάποια γενική ρύθμιση που να επιβάλλει να έχουν αυτές κάποια συγκεκριμένη νομική μορφή. Σχετικές ρυθμίσεις περιλαμβάνονται στον ν. 1712/1987 για τον «εκσυγχρονισμό επαγγελματικών οργανώσεων των εμπόρων, βιοτεχνών και λοιπών επαγγελματιών και άλλες διατάξεις» και διάφοροι άλλοι ειδικοί νόμοι που κατά περίπτωση είναι εφαρμοστέοι²⁵.

Η συνδικαλιστική ελευθερία προστατεύεται όμως κατά «κάθε προσβολής». Συνεπώς δεν στρέφεται μόνο κατά του κράτους αλλά και *κατά του εργοδότη*. Άλλωστε, η εργασιακή σχέση, η οποία ως κύριο χαρακτηριστικό της έχει τον ετεροκαθορισμό και τη σχέση εξάρτησης του εργαζομένου από τον εργοδότη (διευθυντικό δικαίωμα), αποτελεί τη γενέτειρα των διδασκαλιών περί της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁶ και το κατεξοχήν πεδίο στο οποίο προσιδιάζει η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών (άρθρο 25 παρ. 1 Σ). Τέλος, η συνδικαλιστική

ότι για τον λόγο τούτο η συνδικαλιστική ελευθερία προσλαμβάνει στοιχεία θεσμικής εγγύησης. Η ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 7, διαθέσιμη στο [link](#), μιλά απλώς για εξουσιοδότηση από το Σύνταγμα, δεν φαίνεται όμως να κυριολεκτεί.

²¹ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 7, διαθέσιμη στο [link](#), με παραπομπή και στη ΣτΕ 1627/1978 (η απόφαση εκ προφανούς παραδρομής αναφέρει 1267) και την επισήμανση ότι και το άρθρο 22 παρ. 2 για την απεργία αναφέρεται σε «νόμιμα συστημένες» συνδικαλιστικές οργανώσεις.

²² Βλ. αντί άλλων Γ. Λεβέντη, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 13.

²³ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 7, διαθέσιμη στο [link](#).

²⁴ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 36, διαθέσιμη στο [link](#).

²⁵ Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 109· βλ. επίσης, αναλυτικά, Β. Δούκα, *Εργοδοτική οργάνωση*, ό.π.

²⁶ *Ibidem*, σελ. 16 επ.

ελευθερία ως ατομικό δικαίωμα στρέφεται και κατά άλλων τυχόν ανταγωνιστικών συνδικαλιστικών οργανώσεων²⁷.

4. Περιεχόμενο και όρια δικαιώματος

- 20 Η συνδικαλιστική ελευθερία αποτελεί ατομικό δικαίωμα του εργαζομένου και αντίστοιχα του εργοδότη, αλλά και των ιδίων των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εργοδοτικών οργανώσεων. Καθώς προορισμό έχει να ασκείται μαζί με άλλους, έχει και συλλογική διάσταση και είναι επίσης δικαίωμα συλλογικό. Τέλος, επειδή αποτελεί μέσο για την εξασφάλιση δίκαιων όρων εργασίας, αποτελεί επιπλέον και δικαίωμα (εν ευρεία εννοία) κοινωνικό²⁸.

A. Η συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις

- 21 Ως ατομικό δικαίωμα των εργαζομένων η συνδικαλιστική ελευθερία περιλαμβάνει το δικαίωμα για ίδρυση –προφανώς από κοινού με άλλους– συνδικαλιστικών οργανώσεων. Ως συνδικαλιστικές οργανώσεις νοούνται μόνο οργανώσεις που συνιστώνται ελεύθερα. Επαγγελματικές ενώσεις, ιδίως ΝΠΔΔ, όπως επιμελητήρια, δικηγορικοί και ιατρικοί σύλλογοι κ.λπ., στις οποίες η συμμετοχή είναι εκ του νόμου υποχρεωτική δεν αποτελούν συνδικαλιστικές οργανώσεις²⁹ ούτε ασκούν συνδικαλιστική δράση προστατευόμενη από το άρθρο 23 παρ. 1.
- 22 Η ίδρυση συνδικαλιστικής οργάνωσης δεν μπορεί να εξαρτάται από προηγούμενη άδεια, ούτε υπόκειται σε έλεγχο σκοπιμότητας. Δεν αποκλείεται όμως ο έλεγχος νομιμότητας αν γίνεται από ανεξάρτητο όργανο. Με βάση τη ρύθμιση του νόμου, ο έλεγχος νομιμότητας διενεργείται από τα δικαστήρια (άρθρο 2 παρ. 1 του ν. 1264/1982). Η υποχρέωση εγγραφής του συνδικαλιστικού σωματείου στο ΓΕΜΗΣΟΕ, το οποίο είναι μια βάση δεδομένων που τηρείται στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, στην οποία οφείλουν να καταχωρούνται και να αποθηκεύονται με ηλεκτρονικό τρόπο διάφορα στοιχεία και έγγραφα των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων,

²⁷ Αντί άλλων πολλών Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 17.

²⁸ Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 16 επ. · έτσι ήδη, ο ίδιος, *Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη*, ΤοΣ 1976, σελ. 170 · Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 15.

²⁹ Αντί άλλων Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 49 επ. Μολαταύτα, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 εδ. γ΄ του ν. 1876/1990 «Για τους εργαζομένους σε δικηγορικά, σε συμβολαιογραφικά και άλλα γραφεία η σχετική συλλογική σύμβαση υπογράφεται ή η διαιτητική διαδικασία διεξάγεται μεταξύ της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργαζομένων και του οικείου ν.π.δ.δ., στο οποίο υπάγονται οι εργοδότες».

μεταξύ άλλων, ως προϋπόθεση για την ολοκλήρωση της διαδικασίας ίδρυσης και για την απόκτηση νομικής προσωπικότητας από τη συνδικαλιστική οργάνωση (άρθρο 2 παρ. 3 εδ. 2 του ν. 1264/1982, όπως ισχύει), δεν έχουν, σύμφωνα με το Συμβούλιο της Επικρατείας, τον χαρακτήρα διοικητικής άδειας για την ίδρυση του συνδικαλιστικού σωματείου, ούτε τον χαρακτήρα ελέγχου νομιμότητας από την πλευρά της διοίκησης, τον οποίο σύμφωνα με τον νόμο διεξάγουν αποκλειστικά τα δικαστήρια³⁰.

Επίσης περιλαμβάνεται το δικαίωμα για προσχώρηση σε συνδικαλιστικές οργανώσεις 23 που λειτουργούν ήδη, για συμμετοχή στα όργανα και στις δράσεις τους αλλά και για αποχώρηση από αυτές για οποιονδήποτε λόγο.

Ο νόμος περιορίζει όμως τον αριθμό των συνδικαλιστικών οργανώσεων στις οποίες 24 δικαιούται να συμμετέχει κάθε εργαζόμενος, ορίζοντας ότι κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα να γίνει μέλος μίας οργάνωσης της επιχείρησης ή εκμετάλλευσης και μίας του επαγγελματικού κλάδου απασχόλησης του (άρθρο 7 παρ. 1 ν. 1264/1984), χωρίς αυτό να παραβιάζει το άρθρο 23 παρ. 1³¹.

Β. Η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία

Προστασίας δεν τυγχάνει μόνο η θετική συνδικαλιστική ελευθερία αλλά και η αρνητική, 25 ήτοι το δικαίωμα να απέχει κανείς από συνδικαλιστικές οργανώσεις και τη συνδικαλιστική δράση³² ή να παύσει αυτήν, αποχωρώντας από τη συνδικαλιστική οργάνωση στην οποία υπήρξε μέλος³³. Διατάξεις νόμου ή ρήτρες συλλογικών συμβάσεων με τις οποίες απαιτείται οι εργαζόμενοι να είναι μέλη κάποιας συνδικαλιστικής οργάνωσης προκειμένου να προσληφθούν ή στις οποίες υποχρεούνται να προσχωρήσουν μετά την πρόσληψή τους είναι άκυρες. Στην αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία θα προ-

³⁰ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 27, διαθέσιμη στο [link](#). Η υπόθεση παραπέμφθηκε πάντως στην Ολομέλεια, ενώπιον της οποίας έχει συζητηθεί και αναμένεται η έκδοση απόφασης.

³¹ ΑΠ 1374/2005 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, με αναφορά όμως στο άρθρο 12 Σ.

³² Βλ. ΟΛΣτΕ 3198/1990, ΔΕΝ 1992, σελ. 10 επ., με την οποία κρίθηκε αντισυνταγματική ρύθμιση σύμφωνα με την οποία, προκειμένου να λάβει ένας δημοσιογράφος την προβλεπόμενη για εκείνους έκπτωση από τον φόρο μισθωτών υπηρεσιών, αποκλειστικό μέσο απόδειξης της δημοσιογραφικής ιδιότητας αποτελούσε η εγγραφή σε Ένωση Συντακτών.

³³ ΑΠ 1374/2005 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, με αναφορά όμως στο άρθρο 12 Σ., παρόλο που επρόκειτο για συνδικαλιστικό σωματείο. Βέβαια στην περίπτωση αυτή επρόκειτο για αποχώρηση από συνδικαλιστικό σωματείο προκειμένου να ιδρυθεί νέο, οπότε αποτελούσε ταυτόχρονα και (ίσως και προεχόντως) άσκηση θετικής συνδικαλιστικής ελευθερίας.

σέκρουε επίσης η επιβολή υποχρέωσης καταβολής συνδικαλιστικής εισφοράς σε εργαζομένους που δεν είναι μέλη του συνδικαλιστικού σωματείου³⁴.

- 26 Η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία δεν αποτελεί όμως την αντίστροφη απλώς όψη της θετικής συνδικαλιστικής ελευθερίας. Η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία δεν φθάνει μέχρι του σημείου να μπορεί να απαιτήσει κανείς να μην επηρεάζεται καθόλου από τη συνδικαλιστική δράση και τις συλλογικές ρυθμίσεις τρίτων, καθώς κάτι τέτοιο θα απέβαινε σε βάρος της θετικής συνδικαλιστικής ελευθερίας των άλλων και θα απέκλειε σε συνταγματικό επίπεδο την επέκταση συλλογικών ρυθμίσεων με νομοθετική ρύθμιση³⁵. Η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία δεν περιλαμβάνει, συνεπώς, την «ελευθερία από συλλογικές ρυθμίσεις», ακόμη και αν η επέκταση της ισχύος τους γίνεται από τον νόμο (ο οποίος πάντως απαιτείται στις περιπτώσεις αυτές)³⁶. Έτσι, δεν προσβάλλεται η αρνητική συνδικαλιστική ελευθερία από την εφαρμογή της επιχειρησιακής συλλογικής σύμβασης σε όλους τους εργαζομένους της επιχείρησης, ανεξαρτήτως αν είναι μέλη του επιχειρησιακού σωματείου που συμβλήθηκε σε αυτήν ή όχι (άρθρο 8 παρ. 3 ν. 1876/1990), από τη μετενέργεια της συλλογικής σύμβασης εργασίας (άρθρο 9 παρ. 5 ν. 1876/1990), ακόμη και αν ο εργοδότης έχει εν τω μεταξύ αποχωρήσει από την επαγγελματική οργάνωση που την είχε καταρτίσει, από την κήρυξη μιας συλλογικής σύμβασης εργασίας ως γενικά υποχρεωτικής με υπουργική απόφαση (άρθρο 11 παρ. 2 ν. 1876/1990) κ.λπ.³⁷, από την επέκταση της συλλογικής σύμβασης με νόμο σε εργοδότες και εργαζόμενους που δεν δεσμεύονται κανονικά από αυτήν³⁸, ούτε από τη συνέχιση της εφαρμογής των συλλογικών συμβάσεων εργασίας σε περίπτωση μεταβίβασης της επιχείρησης σε άλλον εργοδότη (άρθρο 350 παρ. 2 ΚΑτομΕργΔ, με το οποίο κωδικοποιήθηκε το άρθρο 4 παρ. 2 του πδ 178/2002).

Γ. Η προστασία των συνδικαλιστικών οργανώσεων

- 27 Της συνδικαλιστικής ελευθερίας απολαύουν και οι ίδιες οι συνδικαλιστικές οργανώ-

³⁴ Αντί άλλων Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 151.

³⁵ Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 60 · Κ. Παπαδημητρίου, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 4. Επιφυλακτικός ο Κ. Χρυσόγονος, *Ατομ&ΚοινΔ*, ό.π., σελ. 731. Ορθότερη θα πρέπει μάλιστα να θεωρηθεί η άποψη ότι η προστασία της αρνητικής συνδικαλιστικής ελευθερίας, τουλάχιστον υπό την έννοια της «προστασίας από την συνδικαλιστική δράση των άλλων», στην πραγματικότητα δεν αποτελεί μέρος του άρθρου 23 παρ. 1, αλλά του 5 παρ. 1. Δ. Ζερδελής, *Εργατικό Δίκαιο*, 5η έκδ., 2022, πλγρ. 25 · Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 18.

³⁶ Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 19. Βλ. και *ErfK*²²/Linsemaier Art. 9 GG Rn 36.

³⁷ ΟλστΕ 4555/1996 ΕΕργΔ 1997, σελ. 197 επ., σελ. 199.

³⁸ ΟΛΑΠ 228/1982 ΕΕργΔ 1982, σελ. 446 επ., σελ. 447 επ.

σεις (και αντίστοιχα οι επαγγελματικές οργανώσεις εργοδοτών), οι οποίες έχουν το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας συνδικαλιστικών οργανώσεων ανωτέρου βαθμού (ομοσπονδίες κ.λπ.).

Η συνδικαλιστική ελευθερία εγγυάται την πολλαπλότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Ο νομοθέτης δεν μπορεί να επιβάλει την υποχρεωτική οργάνωση των εργαζομένων ή των εργοδοτών ή των οργανώσεών τους σε αντίστοιχες ενιαίες οργανώσεις, ακόμη και αν με αυτό επιδιώκεται η ενίσχυση της δύναμης πίεσής τους και η αποτελεσματικότητα της δράσης τους³⁹. Ζήτημα τίθεται από τη νομολογία που ελέγχει την ίδρυση νέων σωματείων με βάση το άρθρο 281 ΑΚ για την κατάχρηση δικαιώματος, εφόσον αυτά είναι ανταγωνιστικά προς άλλα προϋφιστάμενα. Και ναί μεν ευλόγως θεωρεί καταχρηστική την ίδρυση νέου σωματείου όταν από την επωνυμία και τα λοιπά διακριτικά γνωρίσματά του προκαλείται κίνδυνος σύγχυσης με άλλο προϋφιστάμενο σωματείο⁴⁰. Καταχρηστική όμως θεωρεί η νομολογία και την ίδρυση νέου ανταγωνιστικού σωματείου όταν «*παρεμποδίζει ή περιορίζει την τήρηση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι από τα μέλη του άλλου σωματείου, σε τρόπο ώστε να ματαιώνεται ο συνταγματικά προστατευμένος σκοπός του δικαιώματος*»⁴¹. Ο έλεγχος αυτός είναι εξαιρετικά προβληματικός, καθώς αφορά τη σκοπιμότητα της ίδρυσης της συνδικαλιστικής οργάνωσης και δύσκολα συμβιβάζεται με την αρχή της πολλαπλότητας⁴².

Η εγγύηση του πλουραλισμού στη συνδικαλιστική εκπροσώπηση συνεπάγεται και την εγγύηση της μεταξύ τους ισοτιμίας. Παρά ταύτα είναι συνταγματικά θεμιτό ο νόμος να επιφυλάσσει ορισμένα δικαιώματα, όπως την αρμοδιότητα για κατάρτιση συλλογικής σύμβασης εργασίας, μόνο για ορισμένες συνδικαλιστικές οργανώσεις, ώστε να εξασφαλίζεται ότι εκείνες είναι αρκούτως ισχυρές για να εκπροσωπούν σοβαρά τα συμφέροντα των εργαζομένων. Στην Ελλάδα αυτό γίνεται με βάση το κριτήριο της αντιπροσωπευτικότητας (βλ. σχετικά υπό το άρθρο 22 παρ. 2). Για να είναι συμβατές με τη συνδικαλιστική ελευθερία παρόμοιες ρυθμίσεις, θα πρέπει τα κριτήρια επιλογής να μην είναι αυθαίρετα, αλλά γενικά και αφηρημένα, ελέγξιμα και αντικειμενικά. Επιπλέον, θα πρέπει να εξασφαλίζεται ότι οι ανταγωνιστικές συνδικαλιστικές οργανώσεις έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν τα δικαιώματα εκείνα από τα οποία είχαν αποκλεισθεί, μόλις πληρωθούν τα σχετικά κριτήρια και καταστούν οι ίδιες οι πιο αντιπροσωπευτι-

³⁹ Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 42.

⁴⁰ ΑΠ 1374/2005 ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 42.

κές. Τέλος, δεν θα πρέπει να περιορίζεται υπέρμετρα η εν γένει συνδικαλιστική δράση των ανταγωνιστικών συνδικαλιστικών οργανώσεων που αποκλείονται⁴³.

- 30 Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων πρέπει να είναι ανεξάρτητες από τους εργοδότες, το κράτος και τα πολιτικά κόμματα⁴⁴. Κοινά σωματεία εργοδοτών και εργαζομένων απαγορεύονται (έτσι και το άρθρο 14 παρ. 3 ν. 1264/1982)⁴⁵, όπως επίσης απαγορεύεται να δέχονται οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων εισφορές και ενισχύσεις από εργοδότες ή οργανώσεις τους, καθώς και από κομματικούς οργανισμούς ή άλλες πολιτικές οργανώσεις (έτσι και το άρθρο 5 παρ. 4 ν. 1264/1982). Για τον ίδιο λόγο γίνεται ερμηνευτικά δεκτό ότι δεν διαθέτουν το δικαίωμα συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων οι διευθύνοντες υπάλληλοι, οι οποίοι, αν και είναι εξαρτημένα εργαζόμενοι και φορείς συνδικαλιστικής ελευθερίας, ασκούν εργοδοτικές εξουσίες έναντι των λοιπών εργαζομένων και βρίσκονται σε στενή σχέση με τον εργοδότη⁴⁶. Μπορούν όμως να συστήνουν δικές τους οργανώσεις⁴⁷.
- 31 Το άρθρο 23 παρ. 1 εγγυάται, τέλος, την εσωτερική αυτονομία των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Μπορούν να εκπονούν ελεύθερα το καταστατικό τους, καθορίζοντας ελεύθερα το είδος της συνδικαλιστικής οργάνωσης (επιχειρησιακό, ομοιοεπαγγελματικό, κλαδικό, τοπικό κ.λπ.), τον ειδικότερο σκοπό και την εσωτερική οργάνωσή τους, την προσχώρηση μελών και τον αποκλεισμό αυτών κ.λπ., να εκλέγουν ελεύθερα τα όργανά τους, καθώς και να αποφασίζουν ελεύθερα διά των οργάνων τους για τη λειτουργία και τη δράση τους. Νομοθετικές ρυθμίσεις με σκοπό τη διαφύλαξη της δημοκρατικής οργάνωσης και λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων θεωρούνται όμως συνταγματικά θεμιτές. Βέβαια, αυτό δεν επιτρέπεται να φθάνει μέχρι του σημείου να υπονομεύεται η αυτονομία και αποτελεσματικότητά τους, όπως με την πρόβλεψη υπερβολικών ορίων απαρτίας και πλειοψηφίας⁴⁸.

⁴³ Βλ. *Ibidem*, σελ. 282 επ. · Δ. Ζερδελή, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 193 επ.

⁴⁴ Δ. Ζερδελής, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 51.

⁴⁵ Κ. Χρυσόγονος, *Ατομ&ΚοινΔ*, ό.π., σελ. 735 · Ι. Κουκιάδης, *ΣυλλΕργΣχ*, ό.π., σελ. 46 · Ι. Ληξουριώτης, *Συλλογικές εργασιακές σχέσεις*, 3^η εκδ. 2021, σελ. 37.

⁴⁶ Δ. Τραυλός-Τζανετάτος, *Η συμμετοχή των διευθυνόντων υπαλλήλων στις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων*, ΕΕργΔ 2001, σελ. 1159 επ. · Δ. Σιδέρης, *Το εργασιακό καθεστώς των διευθυνόντων υπαλλήλων*, 2005, σελ. 126 επ.

⁴⁷ Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 154 επ.

⁴⁸ Βλ. Ά. Στεργίου, *Η εσωτερική Δημοκρατία στις συνδικαλιστικές οργανώσεις – Τα όρια στην παρέμβαση του νομοθέτη*, ΕΕργΔ 2016, σελ. 753 επ.

Δ. Η προστασία της συνδικαλιστικής δράσης/ατυπικά αγωνιστικά μέσα

Το άρθρο 23 παρ. 1 Σ. εγγυάται επίσης την ακώλυτη συνδικαλιστική δράση ως δικαίωμα των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων (και αντίστοιχα των εργοδοτών και των οργανώσεων αυτών). Χωρίς την κατοχύρωση αυτή (ιδίως της συλλογικής αυτονομίας και της απεργίας) η συνδικαλιστική ελευθερία, όπως απεφάνθη πρόσφατα το Συμβούλιο της Επικρατείας, θα αποτελούσε δικαίωμα ρητορικού απλώς χαρακτήρα⁴⁹.

Πέραν της διαπραγμάτευσης και κατάρτισης συλλογικών συμβάσεων εργασίας και της απεργίας (για τα οποία βλ. όσα αναπτύσσονται υπό τα άρθρα 22 παρ. 2 και 23 παρ. 2 αντίστοιχα), οι συνδικαλιστικές οργανώσεις μπορούν να αναπτύξουν κάθε νόμιμη δραστηριότητα που κρίνουν ότι εξυπηρετεί τον σκοπό τους. Εξάλλου, αν και η απεργία είναι το μοναδικό μέσο εργασιακού αγώνα που αναφέρεται ρητά στο Σύνταγμα, αλλά και στον νόμο (άρθρο 19 ν. 1264/1982), δεν αποτελεί το μόνο μέσο εργασιακού αγώνα που προστατεύεται από το Σύνταγμα. Το άρθρο 23 παρ. 1 Σ. προστατεύει κάθε μέσο συνδικαλιστικής δράσης –και ως εκ τούτου– και ατυπικές μορφές εργασιακού αγώνα που δεν περιέχουν το κύριο χαρακτηριστικό της απεργίας που είναι η αποχή από την εργασία. Αυτό αναγνωρίσθηκε πρόσφατα και από τον Άρειο Πάγο για το μποϋκοτάζ, δηλαδή τη δημόσια πρόσκληση προς τους εργαζόμενους ή/και προς το κοινό να απέχουν από την αγορά προϊόντων ή την προμήθεια υπηρεσιών από την επιχείρηση κατά της οποίας αυτό (το μποϋκοτάζ) στρέφεται⁵⁰.

Μεγάλη εντύπωση προκάλεσε άλλωστε και η σχετικά πρόσφατη απόφαση του BVerfG, που αναγνώρισε την νομιμότητα του «flash mob», δηλαδή της δημόσιας πρόσκλησης προς το κοινό να απασχολεί ασκόπως την επιχείρηση, με την επιλογή προϊόντων και την εν συνεχεία εγκατάλειψή τους στα ταμεία του καταστήματος, χωρίς ολοκλήρωση της αγοράς⁵¹. Βέβαια, κάθε μορφή εργασιακού αγώνα έχει όρια. Έτσι, το μποϋκοτάζ

⁴⁹ ΣτΕ 2175/2022, σκέψη 6, διαθέσιμη στο [link](#).

⁵⁰ ΑΠ 766/2021, σκέψη Ι, διαθέσιμη στο [link](#). Πρβλ. και ΕΔΔΑ, απόφαση της 10.06.2021, *Norwegian Confederation of Trade Unions κατά Νορβηγίας* (αρ. προσφ. 45487/17). Από τη θεωρία πρβλ. αναλυτικά Δ. Λαδά, *Μποϋκοτάζ*, 2010, *passim*. Γενικότερα, για τα ατυπικά μέσα εργασιακού αγώνα βλ. Στ. Κυνηγοπούλου, *Το ελληνικό δίκαιο του εργασιακού αγώνα: ρητή αναγνώριση και ρύθμιση της απεργίας – παράλληλη κατοχύρωση των άτυπων μέσων εργασιακού αγώνα*, ΕΕργΔ 2018, σελ. 1073 επ. · Π. Μπουμπουχερόπουλο, *Εναλλακτικές μορφές εργατικού αγώνα – Μια εισαγωγή στην προβληματική των εναλλακτικών ή ατυπικών αγωνιστικών μέσων*, ΕΕργΔ 2016, σελ. 1059 επ.

⁵¹ Βλ. BVerfG, 26.03.2014 – 1 BvR 3185/09, NZA 2014, σελ. 493, διαθέσιμη και στο [link](#).

κρίθηκε παράνομο όταν διεξάγεται με βάση ψευδείς ή συκοφαντικούς ισχυρισμούς⁵². Πάντως, αν και τα σχετικά ζητήματα ευρίσκονται ακόμη υπό συζήτηση, κατά την ορθότερη άποψη δεν υπάρχει *numerus clausus* των μέσων εργασιακού αγώνα που προστατεύονται από το Σύνταγμα, στα πλαίσια του άρθρου 23 παρ. 1 Σ⁵³. Οι δε συνδικαλιστικές οργανώσεις έχουν το δικαίωμα επιλογής των αγωνιστικών μέσων που θα ασκήσουν για τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους⁵⁴.

- 35 Σοβαρό ζήτημα συνταγματικότητας όσον αφορά τη νόμιμη συνδικαλιστική δράση τέθηκε πρόσφατα με τη θέσπιση του ΓΕΜΗΣΟΕ⁵⁵, επειδή η παράλειψη της καταχώρισης σε αυτό, εντός σύντομης προθεσμίας, των απαιτούμενων στοιχείων και εγγράφων ή της διαρκούς ενημέρωσής τους με πληρότητα συνεπάγεται την αναστολή σοβαρών συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, όπως του δικαιώματος συλλογικής διαπραγμάτευσης και κατάρτισης συλλογικών συμβάσεων εργασίας, της προστασίας των συνδικαλιστικών στελεχών από απόλυση, καθώς και όλων των διευκολύνσεων της συνδικαλιστικής δράσης (άδειες συνδικαλιστικών στελεχών, παραχώρηση χώρων για διενέργεια γενικών συνελεύσεων και μέσων για την ενημέρωση των εργαζομένων), καθώς και κάθε κρατικής χρηματοδότησης (άρθρο 2 παρ. 6 του ν. 1264/1982, όπως ισχύει μετά τον ν. 4808/2021). Το Συμβούλιο της Επικρατείας, αν και έκρινε ότι με τις διατάξεις αυτές επιδιώκεται ένας σκοπός που είναι κατ' αρχήν θεμιτός, ήτοι η διαφάνεια όσον αφορά τη συνδικαλιστική εκπροσώπηση των εργαζομένων, η οποία είναι κρίσιμη για διάφορα σημαντικά ζητήματα όπως η διαπίστωση της αντιπροσωπευτικότητας της συνδικαλιστικής οργάνωσης, θεώρησε τις ρυθμίσεις αυτές αντισυνταγματικές, επειδή οι προπαρατεθείσες κυρώσεις που επαπειλούνται σε περίπτωση παράβασης συνεπάγονται σχεδόν στο σύνολό της την αναστολή της προστασίας και της δυνατότητας άσκησης της συνδικαλιστικής δράσης και είναι, ως εκ τούτου, δυσανάλογη⁵⁶. Η υπό-

⁵² ΑΠ 766/2021, διαθέσιμη στο [link](#).

⁵³ Δ. Ζερδελή, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 764.

⁵⁴ *Ibidem*, πλγρ. 730 και 762 επ.

⁵⁵ Βλ. σχετικά, αναλυτικά, Ζ. Μαρματά, *Η ρύθμιση του ν. 4808/2021 για το ΓΕ.ΜΗ.Σ.Ο.Ε. και η αναγωγή της εγγραφής σε όρο για την κτήση νομικής προσωπικότητας ή τη συνέχιση άσκησης συνδικαλιστικής δράσης*, ΕΕργΔ 2022, σελ. 1001 επ.

⁵⁶ ΣτΕ 2175/2022, σκέψεις 62-63, διαθέσιμη στο [link](#), με την οποία κρίθηκε επιπλέον ότι η σχετική υπουργική απόφαση κείται εν μέρει εκτός νομοθετικής εξουσιοδότησης και, ως προς ορισμένα σημεία, παραβιάζει επιπλέον και τις προστατευτικές για τα προσωπικά δεδομένα αποφάσεις. Το δυσανάλογο της ρύθμισης δέχονται επίσης ο Κ. Παπαδημητρίου, *Οι ρυθμίσεις του ν. 4808/2021 για τις συλλογικές συμβάσεις και τους τρόπους επίλυσης των συλλογικών διαφορών εργασίας*, ΔΕΕ 2023, σελ. 1 επ. και ο Ι. Ληξουριώτης, *Το Γενικό Μητρώο Συνδικαλιστικών Οργανώσεων στο «ντιβάνι» του*

θεση, λόγω μείζονος σπουδαιότητας, παραπέμφθηκε στο σύνολό της στην Ολομέλεια, ενώπιον της οποίας έχει ήδη εκδικασθεί και αναμένεται η έκδοση απόφασης.

Όπως προαναφέρθηκε, η συνδικαλιστική ελευθερία στρέφεται και κατά του εργοδότη. 36 Έτσι ο εργοδότης δεν επιτρέπεται να παρεμβάλλει κανένα εμπόδιο, ούτε να αντιμετωπίσει καθ' οιονδήποτε τρόπο δυσμενώς τον εργαζόμενο επειδή ασκεί την ανωτέρω ελευθερία του ή δεν την ασκεί με τον τρόπο που εκείνος του υποδεικνύει (βλ. και άρθρο 14 παρ. 2 ν. 1264/1982)⁵⁷. Πολλών μάλλον η νόμιμη συνδικαλιστική δράση (ή παράλειψη δράσης) του εργαζομένου δεν επιτρέπεται να αποτελέσει, ούτε εν μέρει, λόγο απόλυσής του (βλ. άρθρο 14 παρ. 4 του ν. 1264/1982). Σημειωτέον ότι σύμφωνα με το άρθρο 330 παρ. 1 εδ. για΄, 3 και 4 του ΚΑτομΕργΔ (πδ 80/2022 Α΄ 222), με το οποίο κωδικοποιήθηκε το άρθρο 66 του ν. 4808/2021, σε περίπτωση καταγγελίας της σύμβασης εργασίας για τον ανωτέρω λόγο ο εργοδότης δεν έχει το δικαίωμα να απαλλαγεί από την υποχρέωσή του για επαναπασχόληση του εργαζομένου με την καταβολή μιας πρόσθετης αποζημίωσης, όπως ισχύει σε άλλες περιπτώσεις ελαττωματικής απόλυσης, μετά τον ν. 4808/2021.

Αυξημένης προστασίας πρέπει να τυγχάνουν ιδίως τα εκλεγμένα μέλη της διοίκησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων, που διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο δυσμενούς μεταχείρισης. Με το άρθρο 88 του ν. 4808/2021, εγκαταλείφθηκε το περιπτώσιολογικό σύστημα που είχε υιοθετήσει αρχικά ο ν. 1264/1982, σύμφωνα με το οποίο η απόλυση των προστατευομένων μελών της διοίκησης συνδικαλιστικών σωματείων επιτρεπόταν μόνο για τους ρητά απαριθμούμενους στον νόμο λόγους, κατόπιν μάλιστα τήρησης (σε χρονικό σημείο προ της απόλυσης) ειδικής διοικητικής διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής Προστασίας Συνδικαλιστικών Στελεχών, η οποία επίσης καταργήθηκε με τον ίδιο νόμο. Σήμερα για την απόλυση των προστατευόμενων μελών της διοίκησης συνδικαλιστικών οργανώσεων αρκεί η συνδρομή σπουδαίου λόγου καταγγελίας (άρθρο 14 παρ. 10 ν. 1264/1982), ο δε έλεγχος του κύρους της καταγγελίας ασκείται αποκλειστικά από τα δικαστήρια, κατόπιν αγωγής η οποία εκδικάζεται 37

Συμβουλίου της Επικρατείας, ΔΕΕ 2023, σελ. 705 επ. Ο τελευταίος θεωρεί ότι πρόβλημα δυσαναλογίας της κύρωσης τίθεται μόνο για τα σωματεία που έχουν ήδη ιδρυθεί, με το φορμαλιστικό επιχείρημα ότι συνδικαλιστική δράση μπορούν, κατά την γνώμη του, να αναπτύξουν μόνο τα σωματεία που έχουν ήδη ιδρυθεί (σελ. 710). Παραγνωρίζει όμως ότι φορείς της συνδικαλιστικής ελευθερίας είναι αυτονοήτως τόσο τα ιδρυτικά μέλη στο ιδρυτικό στάδιο του σωματίου, όσο και το ίδιο το υπό ίδρυση σωματείο, καθώς και ότι η διαδικασία ίδρυσης κατεξοχήν υπάγεται στην προστασία του άρθρου 23 παρ. 1 Σ.

⁵⁷ Αντί άλλων πολλών βλ. Π. Δαγτόγλου, *ΑτομΔ*, ό.π., πλγρ. 1126.

με ταχεία διαδικασία⁵⁸. Εξάλλου, όπως και στην καταγγελία για νόμιμη συνδικαλιστική δράση κάθε εργαζομένου, και στην περίπτωση των συνδικαλιστικών στελεχών ο εργοδότης δεν μπορεί να αποφύγει την επαναπασχόληση του εργαζομένου, επειδή και η περίπτωση αυτή περιλαμβάνεται μεταξύ εκείνων που απαριθμούνται ενδεικτικά στο άρθρο 330 παρ. 1 ΚΑτομΕργΔ (περ. γι΄). Περιορισμοί προβλέπονται εξάλλου και για τη μετάθεση των ίδιων συνδικαλιστικών στελεχών σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 9 ν. 1264/1982.

II. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΠΕΡΓΙΑΣ (ΑΡΘΡΟ 23 ΠΑΡ. 2 Σ.)

1. Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής και προστασίας

- 38 Απεργία είναι η προσωρινή συλλογική αποχή των εργαζομένων από την εργασία, με σκοπό την προαγωγή συλλογικών οικονομικών, εργασιακών συνδικαλιστικών συμφερόντων τους⁵⁹. Όπως και η συλλογική αυτονομία, αποτελεί «συναφές δικαίωμα συνδικαλιστικής δράσης», προστατευόμενο συνταγματικά ήδη με βάση το άρθρο 23 παρ. 1 Σ., τυχάνει όμως επιπλέον και αυτοτελούς προστασίας στο άρθρο 23 παρ. 2 Σ.⁶⁰
- 39 Η σημασία του δικαιώματος απεργίας για τη συνδικαλιστική ελευθερία είναι θεμελιώδης. Αν και δεν αποτελεί το μοναδικό μέσο εργασιακού αγώνα που προστατεύεται από το Σύνταγμα (για τα ατυπικά μέσα εργασιακού αγώνα, βλ. ανωτ. αρ. 34 επ.), παραμένει το δραστικότερο. Χωρίς το δικαίωμα απεργίας οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων δεν θα μπορούσαν να ασκούν αρκετή πίεση προς την εργοδοτική πλευρά και, κατά την περίφημη διατύπωση του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Εργατικού Δικαστηρίου (BAG), η συνδικαλιστική ελευθερία θα είχε τον χαρακτήρα απλώς «συλλογικής επαιτείας»⁶¹.

2. Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής

- 40 Δικαίωμα απεργίας έχουν οι εργαζόμενοι με σύμβαση εξηρημένης εργασίας, καθώς και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Η απεργία απαγορεύεται όμως στους δικαστικούς λει-

⁵⁸ Βέβαια ήδη διαφαίνεται ότι τουλάχιστον στα Πρωτοδικεία της περιφέρειας, οι προθεσμίες αυτές δεν τηρούνται, με συνέπεια η διάταξη να είναι εξόχως προβληματική.

⁵⁹ ΟΛΑΠ 1100/1986 ΕΕργΔ 1987, σελ. 62.

⁶⁰ ΑΠ 543/2013 [link](#). Ομοίως, η ΟΛΑΠ 27/2004 χαρακτήρισε την απεργία «προέκταση της συνδικαλιστικής ελευθερίας» του άρθρου 23 παρ. 1 Σ. Βλ. επίσης Γ. Λεβέντη, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 659· Δ. Παπασταύρου, *Απεργία*, 3η εκδ., 2004, άρθρο 19, πλγρ. 16 επ., σελ. 28.

⁶¹ BAG 12.09.1984 - 1 AZR 342/83, NZA 1984, σελ. 393. Πρβλ. Α. Καζάκο, *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, 3η έκδ., 2013, σελ. 63· Δ. Ζερδελή, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 734.

τουργούς και στους υπηρετούντες στα σώματα ασφαλείας (άρθρο 23 παρ. 2 εδ. 2 Σ.). Η δε συλλογική αποχή από την άσκηση άλλων επαγγελματίων (έμποροι, ελεύθεροι επαγγελματίες κ.λπ.) δεν συνιστά απεργία και δεν προστατεύεται από το άρθρο 23 Σ.

Το άρθρο 23 παρ. 2 Σ. ορίζει ότι η απεργία μπορεί να κηρυχθεί μόνο από νόμιμα συνεστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Συνεπώς, η «αδέσποτη» απεργία, δηλαδή η απεργία την ευθύνη της κήρυξης της οποίας δεν λαμβάνει νόμιμη συνδικαλιστική οργάνωση αλλά διενεργείται αυθόρμητα από ομάδα εργαζομένων, δεν καλύπτεται από τη συνταγματική προστασία. Παρά ταύτα, φορέας του δικαιώματος απεργίας δεν είναι μόνο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων αλλά και οι εργαζόμενοι ατομικά⁶². Έτσι, σε απεργία που έχει κηρυχθεί νόμιμα από μια συνδικαλιστική οργάνωση μπορούν να συμμετάσχουν και εργαζόμενοι που δεν είναι μέλη της (βλ. και άρθρο 20 παρ. 1 ν. 1264/1982).

Οι εργοδότες, αντίθετα, δεν είναι φορείς αλλά μόνο αποδέκτες του δικαιώματος, καθώς το άρθρο 23 δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα ανταπεργίας υπό οιαδήποτε μορφή⁶³. Η δε ανταπεργία απαγορεύεται ρητά στο επίπεδο του νόμου (άρθρο 22 παρ. 2 ν. 1264/1982).

3. Περιεχόμενο και όρια του δικαιώματος

A. Είδη απεργίας

Ουσιαδώς στοιχείο της απεργίας, ελλείψει του οποίου δεν πρόκειται για τέτοια, ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού που προσδίδει η συνδικαλιστική οργάνωση σε μια κινητοποίηση⁶⁴, είναι η συλλογική αποχή από την εργασία με σκοπό την ικανοποίηση κάποιου αιτήματος.

Το δικαίωμα απεργίας (και γενικότερα το δικαίωμα για συνδικαλιστική δράση) περιλαμβάνει το δικαίωμα επιλογής των αγωνιστικών μέσων από τη συνδικαλιστική οργάνωση. Η κλασική απεργία είναι η διεκδικητική, εκείνη δηλαδή με την οποία διεκδικούνται συγκεκριμένα αιτήματα τα οποία απευθύνονται στην εργοδοτική πλευρά. Η διεκδικητική απεργία μπορεί να προκηρυχθεί για αόριστο χρόνο, φέρ' ειπείν μέχρι να υποχωρήσει η εργοδοτική πλευρά ή μέχρι να προσέλθει αυτή σε διαπραγματεύσεις. Όμως η διάρκεια της απεργίας και ο ρυθμός της τυχόν επανάληψής της, προκειμένου αυτή να πετύχει τον σκοπό της, αποτελεί μέρος του δικαιώματος επιλογής των αγωνιστικών μέσων. Εφόσον είναι σύντομης διάρκειας, που δεν ξεπερνά το ημερήσιο

⁶² Δ. Ζερδελής, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 750 επ.

⁶³ ΑΠ 528/1990 ΕΕργΔ 1990, σελ. 832.

⁶⁴ ΑΠ 185/2019, διαθέσιμη στο [link](#).

ωράριο, αποκαλείται στάση εργασίας⁶⁵. Η απεργία μπορεί επίσης να είναι ολική η μερική. Μάλιστα, η απεργία μπορεί ακόμη και να έχει ως σκοπό μόνο να επιδείξει στην εργοδοτική πλευρά την αγωνιστική διάθεση και αποφασιστικότητα της πλευράς των εργαζομένων, για τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους (προειδοποιητική απεργία) ή να εκδηλώνει τη διαμαρτυρία των εργαζομένων (απεργία διαμαρτυρίας). Τέλος, αναγνωρίζεται και η λευκή απεργία, κατά την οποία οι εργαζόμενοι δεν παύουν τελείως την παροχή εργασίας αλλά μειώνουν την ποσότητά της, η οποία δεν έχει ως συνέπεια την αναστολή της σύμβασης εργασίας αλλά την αξίωση του εργοδότη για αντίστοιχη μείωση του μισθού⁶⁶. Η παροχή εργασίας που δεν αντιστοιχεί στην οφειλόμενη ποιότητα δεν καλύπτεται όμως από το δικαίωμα απεργίας.

Β. Απεργιακά αιτήματα

- 45 Όπως προκύπτει από το άρθρο 23 παρ. 2, σκοπός της απεργίας, βάσει του οποίου οριοθετείται η νομιμότητα των απεργιακών αιτημάτων, είναι η διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Σε αυτά περιλαμβάνονται, όπως διευκρινίζει και το άρθρο 19 παρ. 1 ν. 1264/1982, τα συνδικαλιστικά συμφέροντα, που αποτελούν κατηγορία εργασιακών συμφερόντων⁶⁷, καθώς και τα ασφαλιστικά συμφέροντα, τα οποία αποτελούν κατηγορία οικονομικών συμφερόντων των εργαζομένων.
- 46 Σε αντίθεση με άλλες έννομες τάξεις (π.χ. Γερμανία), το δικαίωμα της απεργίας στην Ελλάδα δεν αποτελεί παρακολούθημα της συλλογικής αυτονομίας και δεν προϋποθέτει τη δυνατότητα κατάρτισης συλλογικής σύμβασης για τα αιτήματά της. Ούτε αποτελεί προϋπόθεση για την απεργία να πρόκειται για ζητήματα τα οποία μπορεί να επιλύσει ο ίδιος εργοδότης, αν και υπάρχουν αποφάσεις που θεωρούν καταχρηστική

⁶⁵ ΟΛΑΠ 1100/1986 ΕΕργΔ 1987, σελ. 62.

⁶⁶ Οι ΣτΕ 711-717/2022 έκριναν ότι νομίμως αποκλείσθηκαν από τη διαδικασία επιλογής και τοποθέτησης προϊσταμένων οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι –στα πλαίσια λευκής απεργίας– δεν προέβησαν σε αξιολόγηση των υφισταμένων τους, επειδή με τη θέλησή τους δεν εκτέλεσαν την υποχρέωση αυτή, που αποτελούσε μία από τις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή τους στην ως άνω διαδικασία από την οποία αποκλείσθηκαν, ανεξαρτήτως της νομιμότητας ή μη της απεργίας αυτής. Πάντως, η περίπτωση αυτή δεν είναι όμοια με την περικοπή του μισθού για το διάστημα που ο υπάλληλος συμμετέχει σε απεργία, το οποίο αποτελεί ευθεία συνέπεια (και εννοιολογικό στοιχείο) της συμμετοχής στην απεργία. Η επίκληση από τις ανωτέρω αποφάσεις των ΣτΕ 2135/1982 και 1491/1977 (Ολ.), που αφορούσαν το ζήτημα της περικοπής του μισθού, δεν είναι συνεπώς ορθή.

⁶⁷ Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 663.

την απεργία, τουλάχιστον όταν ξεπερνά τα όρια της απεργίας διαμαρτυρίας⁶⁸. Το δικαίωμα απεργίας κατά το άρθρο 23 παρ. 2 Σ. είναι συνεπώς ευρύτερο από τη συλλογική αυτονομία: Μπορεί να στρέφεται ακόμη και κατά του κράτους, εφόσον έχει αιτήματα που συνδέονται άμεσα με τα εργασιακά και οικονομικά συμφέροντα των εργαζομένων (π.χ. όταν διεκδικείται να μην ψηφισθεί κάποιο εργατικού ή κοινωνικοασφαλιστικού δικαίου νομοσχέδιο από την Βουλή), ιδίως αν το κράτος (ο νομοθέτης) είναι το μόνο που μπορεί να τα επιλύσει. Πρόκειται για μικτές εργασιακές-πολιτικές απεργίες, που προστατεύονται επίσης από το Σύνταγμα⁶⁹. Δεν ισχύει το ίδιο όμως για καθαρά πολιτικές απεργίες, όπως για παράδειγμα απεργίες με αίτημα την παραίτηση της κυβέρνησης ή την προκήρυξη εκλογών, οι οποίες δεν είναι νόμιμες, καθώς εκφεύγουν του σκοπού του δικαιώματος της απεργίας, όπως αυτός προσδιορίζεται στο άρθρο 23 παρ. 2. Έτσι η απεργία μπορεί να έχει ως αίτημα ακόμη και κοινωνικοασφαλιστικά ζητήματα, τα οποία υπάγονται, κατ' αρχήν, στην αποκλειστική αρμοδιότητα του νομοθέτη και εκφεύγουν της συλλογικής αυτονομίας (βλ. υπό το άρθρο 22). Υποστηρίζεται ότι εργασιακές-πολιτικές απεργίες είναι νόμιμες μόνο ως απεργίες διαμαρτυρίας⁷⁰, ήτοι με περιορισμένη χρονική διάρκεια. Όμως η άποψη αυτή είναι αμφίβολης ορθότητας, καθώς εμμέσως εξαρτά την άσκηση του δικαιώματος από τη δυνατότητα επίλυσης της διαφοράς με συλλογική σύμβαση εργασίας.

Γ. Συλλογικές διαφορές

Αντικείμενο της απεργίας, όπως προκύπτει από το άρθρο 23 παρ. 2 Σ., είναι οι συλλογικές διαφορές. Για τον λόγο αυτό τα αιτήματα της απεργίας δεν μπορούν να επιδιώκουν ατομικές ρυθμίσεις. Ούτε μπορούν τα αιτήματα της απεργίας να αφορούν ατομικές περιπτώσεις, εκτός αν σε αυτές υποκρύπτεται κάποια συλλογική διάσταση, γεγονός το οποίο εξαρτάται από τις περιστάσεις (π.χ. απόλυση εργαζομένου που οφειλόταν σε νόμιμη συνδικαλιστική δράση του)⁷¹. Δεν είναι πάντως ακριβές το υποστηριζόμενο συχνά ότι ορισμένες κατηγορίες διαφορών αποκλείονται a priori, όπως για παράδειγμα η απεργία με αίτημα την επαναπασχόληση εργαζομένου που απολύθηκε για λόγους που αφορούν το πρόσωπό του ή για οικονομικοτεχνικούς λόγους⁷². Κρίσιμο,

⁶⁸ Αντίθ. Δ. Παπασταύρου, *Απεργία*, ό.π., άρθρο 19, πλγρ. 114 επ., σελ. 130 επ.

⁶⁹ Δ. Ζερδελής, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 734.

⁷⁰ Έτσι Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 683.

⁷¹ *Ibidem*, σελ. 664.

⁷² *Ibidem*, σελ. 664, με παραπομπές στη νομολογία και βιβλιογραφία (στην υποσ. 25).

όπως δέχθηκε πρόσφατα και ο Άρειος Πάγος⁷³, είναι μόνο αν η διαφορά είναι συλλογική ή όχι. Έτσι, το αίτημα της απεργίας έχει συλλογικό χαρακτήρα ιδίως αν συντρέχει περίπτωση οικονομικοτεχνικών απολύσεων που δεν είναι απολύτως μεμονωμένες, αν κινδυνεύουν δηλαδή γενικότερα θέσεις εργασίας⁷⁴. Η νομιμότητα της απεργίας εξαρτάται λοιπόν από τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περίπτωσης.

Δ. Νομικές διαφορές – Σύγκρουση με την επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη

- 48** Με την προϋπόθεση του συλλογικού χαρακτήρα των αιτημάτων της απεργίας συνδέεται στενά και το ζήτημα αν επιτρέπεται η απεργία για νομικές διαφορές. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι δεν επιτρέπεται η απεργία εφόσον η διαφορά είναι δεκτική δικαστικής επίλυσης, όταν δηλαδή υφίσταται ήδη σχετική δικαστικά επιδιώξιμη συμβατική ή νόμιμη αξίωση των εργαζομένων⁷⁵. Κατά την άποψη αυτή, σε παρόμοιες περιπτώσεις η απεργία συνιστά αυτοδύναμη ικανοποίηση αξιώσεων των εργαζομένων, για τις οποίες αποκλειστικά αρμόδια είναι τα δικαστήρια⁷⁶. Όπως όμως ορθά δέχθηκε πρόσφατα ο Άρειος Πάγος «η κήρυξη απεργίας (...) δεν είναι παράνομη εκ μόνου του λόγου ότι η εν λόγω συλλογική διαφορά είναι συγχρόνως και νομική, δεδομένου ότι οι εργαζόμενοι μπορούν να προσφύγουν στο δικαστήριο για επίλυση της εν λόγω διαφοράς, αφού το γεγονός αυτό δεν αναιρεί την νομιμότητα του απεργιακού αιτήματος, από τη στιγμή που ανοίγουν ή μπορούν να ανοίξουν συλλογικές διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση με σ.σ.ε. ζητημάτων με την άσκηση επιχειρηματικής πολιτικής στο μέτρο που αυτή επηρεάζει άμεσα τις εργασιακές σχέσεις (άρθρα 2 παρ. 4 και 4 παρ. 6 του ν. 1876/1990)»⁷⁷. Μάλιστα έκρινε ρητά ότι η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία η απεργία είναι καταχρηστική «από μόνο το γεγονός ότι το σχετικό δικαίωμα συνιστά και νομική διαφορά η οποία μπορεί να αχθεί τα αρμόδια δικαστήρια για την επίλυσή της, αφού στην περίπτωση αυτή θα περιοριζόταν δραστικά το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της απεργίας». Με άλλα λόγια στην απεργία δεν ενδιαφέρει αν για τα αιτήματά της υπάρχει ήδη σχετική αξίωση των εργαζομένων και αν θα μπορούσαν οι εργαζόμενοι να προσφύγουν στα δικαστήρια για την ικανοποίησή της, αλλά μόνο αν υπάρχει ή όχι συλλογική διαφορά⁷⁸. Και όχι μόνο δεν

⁷³ ΑΠ 468/2012, διαθέσιμη στο [link](#).

⁷⁴ Χ. Σεβαστίδης, *Το δικαίωμα απεργίας & ο δικαστικός έλεγχος της άσκησης του*, 2015, σελ. 34-37.

⁷⁵ Έτσι Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 665 επ.

⁷⁶ Έτσι ΑΠ 857/2015 διαθέσιμη στο [link](#) (όμοια και η ΑΠ 858/2015, διαθέσιμη στο [link](#)). Έτσι επίσης, Γ. Λεβέντης, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 665.

⁷⁷ ΑΠ 468/2012, διαθέσιμη στο [link](#).

⁷⁸ Δ. Ζερδελής, *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, 3η έκδ., 2019, πλγρ. 729 και 834 επ. · Χ. Σεβαστίδης, *Το δικαίωμα απεργίας*, ό.π., σελ. 47.

προβλέπεται παρόμοιος περιορισμός του δικαιώματος απεργίας στον νόμο⁷⁹, αλλά και αν υπήρχε αυτός θα αντέκειτο στο άρθρο 23 Σ. Άλλωστε η απεργία εκ των πραγμάτων ούτε επιδιώκει, ούτε μπορεί βέβαια να πετύχει τη διάγνωση (και μάλιστα δικαστική) της ύπαρξης ή ανυπαρξίας μιας αξίωσης, το οποίο αποτελεί έργο της δικαιοσύνης, αλλά μόνο την επίλυση της συλλογικής διαφοράς. Πρόκειται για δύο τελείως διαφορετικά πράγματα. Το γεγονός δε ότι οι άμεσα θιγόμενοι εργαζόμενοι κατά κανόνα έχουν παράλληλα και δικαίωμα επίσκεψης (άρθρο 325 ΑΚ), το οποίο μπορεί να ασκηθεί και συλλογικά (ακριβέστερα: ομαδικά) και το οποίο είναι μάλιστα ευνοϊκότερο για τους εργαζόμενους, αφού στην επίσκεψη ο εργοδότης καθίσταται υπερήμερος και –σε αντίθεση με την απεργία– συνεχίζει να οφείλει τον μισθό (άρθρο 656 παρ. 1 ΑΚ), δεν ενισχύει το επιχείρημα ότι στην περίπτωση αυτή η απεργία είναι παράνομη, αντίθετα το αδυνατίζει: Εφόσον αναμφισβήτητα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως παράνομη ανάμειξη στις αρμοδιότητες ή «προσβολή» της δικαιοσύνης το να προβλέπει ο νομοθέτης το δικαίωμα αυτοδύναμης προστασίας της αξίωσης σε ατομικό επίπεδο δια της επίσκεψης (άρθρο 325 ΑΚ), δεν διαφαίνεται κανένας λόγος γιατί να αποτελεί τέτοια (ανεπίτρεπτη) ανάμειξη η απεργία⁸⁰.

Πάντως, το ζήτημα συνεχίζει να ερίζεται. Σε νεότερη απόφασή του ο Άρειος Πάγος (ΑΠ 857/2015) ενέπλεξε το ζήτημα αν επιτρέπεται απεργία για νομικές διαφορές με το (διακριτό) ζήτημα αν επιτρέπεται απεργία για νόμιμες επιχειρηματικές αποφάσεις του εργοδότη. Ειδικότερα, ο Άρειος Πάγος στην απόφαση αυτή έκρινε ότι αν ο εργοδότης άσκησε νόμιμα ένα δικαίωμά του, το οποίο συνιστά ενάσκηση της επιχειρηματικής του ελευθερίας (όπως οι οικονομικοτεχνικές απολύσεις ή η μονομερής επιβολή συστήματος εκ περιτροπής εργασίας), η διαφορά είναι νομική και η απεργία παράνομη, ενώ αν το άσκησε παράνομα ή καταχρηστικά, τότε πρόκειται για συλλογική διαφορά, για την οποία επιτρέπεται η κήρυξη απεργίας. Ήδη λογικά, η άποψη αυτή δεν ανατρέπει την ΑΠ 468/2012, με την οποία κρίθηκε ότι δεν εμποδίζει την απεργία το γεγονός ότι η διαφορά είναι και νομική. Το αντίθετο: Η περίπτωση της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος από την πλευρά του εργοδότη αποτελεί ταυτόχρονα κατεξοχήν νομική διαφορά· παρά ταύτα η ΑΠ 857/2015 έκρινε ότι στην περίπτωση αυτή (και μάλιστα μόνο στην περίπτωση αυτή) η απεργία είναι νόμιμη. Η δε νομιμότητα της απεργίας, σύμφωνα με την ΑΠ 857/2015, δεν εξαρτάται καθόλου από τον χαρακτήρα της διαφοράς, αλλά αποκλειστικά από το αν ο εργοδότης ασκεί το δικαίωμά του (την επιχειρηματική του ελευθερία) εντός των ορίων του νόμου. Συνεπώς, στην πραγματικότητα η ΑΠ

⁷⁹ Α. Καζάκος, *Νομικές διαφορές και άσκηση του δικαιώματος απεργίας*, ΕΕργΔ 2011, σελ. 626-627.

⁸⁰ *Ibidem*, σελ. 628.

857/2015 δεν διαφοροποιείται από την ΑΠ 468/2012 ως προς το ζήτημα αν επιτρέπεται απεργία για νομικές διαφορές αλλά μόνο ως προς το αν επιτρέπεται απεργία για νόμιμες επιχειρηματικές αποφάσεις του εργοδότη⁸¹.

- 50 Όσον αφορά το τελευταίο αυτό ζήτημα, η λύση που υιοθέτησε η ΑΠ 857/2015 οδηγεί στο να προκρίνεται πάντοτε η επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη έναντι του δικαιώματος απεργίας, όταν ο εργοδότης ασκεί την ελευθερία του εντός των ορίων του νόμου και μάλιστα *a priori*, χωρίς να απαιτείται καμία στάθμιση ή έλεγχος αναλογικότητας. Έτσι, η επιχειρηματική ελευθερία –όταν ασκείται εντός των ορίων του νόμου– καθίσταται πάντοτε «απρόσβλητη» από την απεργία⁸². Όμως η σχέση απόλυτης υπεροχής ενός θεμελιώδους δικαιώματος έναντι ενός άλλου τυπικά ισότιμου θεμελιώδους δικαιώματος δεν μπορεί να γίνει δεκτή. Ο νομοθέτης, ορίζοντας με το άρθρο 2 περιπτ. 4 ν. 1876/1990 ότι μπορούν να καταρτίζονται συλλογικές συμβάσεις για ζητήματα που αφορούν επιχειρηματικές αποφάσεις αρκεί να επηρεάζουν άμεσα τις εργασιακές σχέσεις, ταυτόχρονα προέβη και σε στάθμιση μεταξύ της επιχειρηματικής ελευθερίας και της απεργίας, καθώς δεν είναι πειστικό να μην υφίσταται δυνατότητα πίεσης για κάτι που αποτελεί νόμιμο αντικείμενο συλλογικών διαπραγματεύσεων. Η στάθμιση αυτή είναι σύμφωνη με το άρθρο 23 παρ. 2 Σ., και ως εκ τούτου η αντίθετη άποψη αντίκειται όχι μόνο ευθέως στον νόμο αλλά και στο Σύνταγμα⁸³. Όπως ορθά έκρινε η ΑΠ 468/2012, η αντίθετη άποψη θα περιόριζε υπέρμετρα το δικαίωμα απεργίας⁸⁴.

Ε. Διαμόρφωση του δικαιώματος από τον νόμο

α. Οι ρυθμίσεις του ν. 1264/1982

- 51 Για την απεργία το άρθρο 23 Σ., με εξαίρεση τους δημοσίους υπαλλήλους, δεν περιέχει επιφύλαξη νόμου⁸⁵. Συνεπώς για τη διαμόρφωση του δικαιώματος απεργίας από τον νομοθέτη ισχύουν ακριβώς όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω για τη συνδικαλιστική ελευ-

⁸¹ Σ. Γιαννακούρου, *Δικαίωμα απεργίας, διευθυντικό δικαίωμα και επιχειρηματική ελευθερία*, ΕΕργΔ 2016, σελ. 421 · Γ. Λεβέντης, *ΣυλλεργΔ*, ό.π., σελ. 667.

⁸² Έτσι όμως Γ. Λεβέντης, *ΣυλλεργΔ*, ό.π., σελ. 783 · Δ. Παπασταύρου, *Απεργία*, ό.π., άρθρο 19, πλγρ. 121 επ., σελ. 137, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η επιχειρηματική ελευθερία αποτελεί έναν χώρο που επιφυλάσσεται αποκλειστικά στον εργοδότη.

⁸³ Δ. Ζερδελής, *ΣυλλεργΔ*, (3η έκδ.), ό.π., πλγρ. 837 επ. · Χ. Σεβαστίδης, *Το δικαίωμα απεργίας*, ό.π., σελ. 34). Για τον λόγο αυτό άλλωστε ο Δ. Παπασταύρου –συνεπής ως προς τις θέσεις του– θεωρούσε ότι το άρθρο 2 περ. 4 ν. 1876/1990 αντίκειται στο άρθρο 5 παρ. 1 Σ.: βλ. τον ίδιο, *Απεργία*, ό.π., άρθρο 19, πλγρ. 122, σελ. 141.

⁸⁴ Βλ. την παράθεση του αποσπάσματος της απόφασης, ανωτ. στο κείμενο πριν από την υποσ. 78.

⁸⁵ Χ. Σεβαστίδης, *Το δικαίωμα απεργίας*, ό.π., σελ. 17-19.

θερία και τη συλλογική αυτονομία: Ο νομοθέτης κατά την ευχέρεια διαμόρφωσης του δικαιώματος περιορίζεται από τον σκοπό της ακώλυτης και αποτελεσματικής άσκησής του, προς τον οποίο οφείλει να προσανατολίζεται (βλ. ανωτ. αρ. 18 και υπό το άρθρο 22). Αντίθετα, νομοθετική επιφύλαξη προβλέπει το τρίτο εδάφιο του άρθρου 23 παρ. 2 για την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων (περιλαμβανομένων των υπαλλήλων στα, νηδδ), με ρητή όμως προστασία του πυρήνα του δικαιώματος.

Το δικαίωμα απεργίας ρυθμίζεται στον ν. 1264/1982, ο οποίος προβλέπει τα όργανα που αποφασίζουν την απεργία, τις απαραίτητες πλειοψηφίες, την γνωστοποίησή της στην εργοδοτική πλευρά, καθώς και το απαραίτητο προσωπικό που πρέπει να διατεθεί για την ασφάλεια και, κατά περίπτωση, για την ελάχιστη λειτουργία τους. Οι γενικές διατάξεις περιέχονται στα άρθρα 19 επ., ενώ η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων το άρθρο 30⁸⁶. Ειδικότερα, για την πραγματοποίηση απεργίας απαιτείται προειδοποίηση της εργοδοτικής πλευράς, που περιλαμβάνει και τη γνωστοποίηση των αιτημάτων, προ είκοσι τεσσάρων τουλάχιστον ωρών και προ τεσσάρων τουλάχιστον ημερών, στις επιχειρήσεις δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, η λειτουργία των οποίων έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, όπως αυτές ορίζονται περιοριστικά στον νόμο (άρθρο 19 παρ. 1 εδ. 3 και άρθρο 19 παρ. 2 σε συνδ. με το άρθρο 20 παρ. 2 ν. 1264/1982 αντίστοιχα). Στα πρωτοβάθμια σωματεία, πλην των σωματείων ευρύτερης περιφέρειας, απαιτείται απόφαση της γενικής συνέλευσης, η οποία λαμβάνεται με αυξημένη απαρτία 1/2 των οικονομικώς τακτοποιημένων μελών με μυστική ψηφοφορία που διεξάγεται από εφορευτική επιτροπή και αντιπρόσωπο της δικαστικής αρχής και στην οποία κάθε μέλος που το επιθυμεί θα πρέπει να έχει το δικαίωμα να ψηφίζει εξ αποστάσεως, με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων (άρθρα 8 παρ. 2 και 3 και 20 ν. 1284/1982). Για τα λοιπά σωματεία (πρωτοβάθμια ευρύτερης περιφέρειας, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια) αρκεί απόφαση του διοικητικού συμβουλίου, εκτός αν ορίζει διαφορετικά το καταστατικό (άρθρο 20 ν. 1284/1982). Ειδικά για τους δημοσίους υπαλλήλους απαιτείται πάντοτε απόφαση γενικής συνέλευσης (άρθρο 30 παρ. 8 εδ. β ν. 1284/1982). Τέλος, εφόσον το ζητήσει κάποια από τις δύο πλευρές, μπορεί να τηρηθεί διαδικασία δημοσίου διαλόγου ενώπιον του ΟΜΕΔ. Η υποβολή του αιτήματος είναι υποχρεωτική για τις συνδικαλιστικές

⁸⁶ Συναφές είναι και το άρθρο 46 του Κώδικα Κατάστασης Δημοσίων Πολιτικών Διοικητικών Υπαλλήλων και Υπαλλήλων ΝΠΔΔ, που εγγυάται την ακώλυτη άσκηση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων (παρ. 1, 2), του δικαιώματος συλλογικών διαπραγματεύσεων (παρ. 4) και του δικαιώματος απεργίας (παρ. 3) των δημοσίων υπαλλήλων.

οργανώσεις που κηρύσσουν απεργία στο δημόσιο, στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και στις επιχειρήσεις δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας η λειτουργία των οποίων έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου (άρθρο 3 ν. 2224/1994).

- 53 Η υποχρεωτική παροχή δυνατότητας ηλεκτρονικής ψήφου στη γενική συνέλευση για την κήρυξη απεργίας έχει δεχθεί κριτική στη θεωρία, εξ επόψεως εσωτερικής αυτονομίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων αλλά και αναλογικότητας, ιδίως όσον αφορά μικρές συνδικαλιστικές οργανώσεις, ενέχει δε κινδύνους⁸⁷.
- 54 Πρόβλημα συνταγματικότητας τίθεται άλλωστε και από τη ρύθμιση του άρθρου 21 του ν. 1264/1982, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 95 του ν. 4808/2021, με το οποίο ορίσθηκε ότι στο δημόσιο, στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και στις επιχειρήσεις δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας η λειτουργία των οποίων έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου θα πρέπει να εξασφαλίζεται προσωπικό ελάχιστης λειτουργίας, το οποίο να καλύπτει το 1/3 της συνήθους υπηρεσίας τουλάχιστον. Είναι προφανές ότι η υποχρεωτική αυτή αυξημένη λειτουργία περιορίζει υπέρμετρα το δικαίωμα επιλογής των αγωνιστικών μέσων των συνδικαλιστικών οργανώσεων και σε πολλές περιπτώσεις θα καθιστά εκ των πραγμάτων αναποτελεσματική την απεργία. Μάλιστα σε πλείστες περιπτώσεις, το ελάχιστο επίπεδο λειτουργίας δεν θα αντιστοιχεί καν σε κάποια πραγματικά επιτακτική ανάγκη του κοινωνικού συνόλου. Η ρύθμιση αυτή υπερακοντίζει άλλωστε σαφώς τα όσα γίνονται δεκτά από την Επιτροπή Συνδικαλιστικής Ελευθερίας της ΔΟΕ για τέτοιες περιπτώσεις⁸⁸.
- 55 Τέλος πρόβλημα συνταγματικότητας τίθεται και από τη ρύθμιση του άρθρου 93 ν. 4808/2021. Στην αρχική της μορφή η νέα αυτή διάταξη διευρυνε την αστική ευθύνη των συνδικαλιστικών οργανώσεων, αλλά και των μελών της διοικήσεώς τους, ακόμη και για την «άσκηση σωματικής ή ψυχολογικής βίας από οιονδήποτε» σε βάρος όσων δεν συμμετέχουν στην απεργία, δηλαδή ακόμη και για πράξεις τρίτων προσώπων εκτός του ελέγχου της συνδικαλιστικής οργάνωσης (παρ. 1 και 3). Μέχρι τη θέσπιση της ανωτέρω ρύθμισης γινόταν δεκτό ότι η ευθύνη των συνδικαλιστικών οργανώ-

⁸⁷ Κ. Παπαδημητρίου, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 49· Δ. Ζερδελής, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 150.

⁸⁸ Κ. Παπαδημητρίου, *Οι ρυθμίσεις του ν. 4808/2021*, ό.π., σελ. 7. Βλ. επίσης την Έκθεση της Επισημοτικής Υπηρεσίας της Βουλής επί του νομοσχεδίου, σελ. 51-52, διαθέσιμη στο [link](#)· Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παρατηρήσεις στο ΣχΝ του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Ιούνιος 2021, σελ. 69, διαθέσιμη στο [link](#).

σεων θεμελιώνεται στις διατάξεις για τις αδικοπραξίες (άρθρο 914 ΑΚ)⁸⁹. Εξάλλου, με το άρθρο 31 του ν. 5053/2023, προστέθηκε και νέα παρ. 4 στο ανωτέρω άρθρο, με την οποία θεσπίσθηκαν ειδικές ποινικές διατάξεις, οι οποίες καθιστούν πλημμέλημα την παρεμπόδιση, με οποιοδήποτε τρόπο, της ελεύθερης και ακώλυτης προσέλευσης ή αποχώρησης από τον χώρο εργασίας ή την άσκηση σωματικής βίας ή η απειλή αυτής ή άλλης παράνομης πράξης ή παράλειψης σε βάρος εργαζομένων που δεν επιθυμούν να συμμετάσχουν σε απεργία, προκειμένου να εξαναγκαστούν να συμμετάσχουν σε αυτήν. Το ίδιο ισχύει και για τη συμμετοχή σε κατάληψη χώρων εργασίας ή εισόδων τους, κατά τη διάρκεια απεργίας ή ακόμη και ανεξαρτήτως αυτής⁹⁰. Οι νέες αυτές διατάξεις είναι εξόχως προβληματικές, ιδίως αν δεν γίνει τελολογική συστολή τους. Ειδικότερα, θα πρέπει να αποκλεισθεί ένα είδος αντικειμενικής αστικής ευθύνης των συνδικαλιστικών οργανώσεων, που προσομοιάζει με ευθύνη από διακινδύνευση και λειτουργεί αποτρεπτικά για την άσκηση του απεργιακού δικαιώματος⁹¹. Το τελευταίο ισχύει πολύ περισσότερο και για τις ως άνω ειδικές ποινικές διατάξεις, που δεν αφορούν μόνο τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίες έχουν την ευθύνη της διεξαγωγής της απεργίας, αλλά κάθε απεργό, ιδίως λόγω του εξαιρετικά μεγάλου εύρους της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος. Βέβαια, η άσκηση «*ψυχολογικής βίας*» που είχε αρχικά συμπεριληφθεί ως αξιόποινη συμπεριφορά στο νομοσχέδιο, όπως αυτό είχε τεθεί σε δημόσια διαβούλευση, τελικά απαλείφθηκε. Συνακόλουθα, κατά την αληθή βούληση του νομοθέτη δεν μπορεί να χαρακτηρισθούν ως αξιόποινη συμπεριφορά οι –ακόμη και πολύ έντονοι– διαξιφισμοί, που είναι συνήθεις σε τέτοιες περιπτώσεις, ή γενικότερα οι προτροπές και εκδηλώσεις, που σκοπό έχουν την αύξηση της συμμετοχής στην απεργία, όταν δεν γίνεται χρήση σωματικής βίας. Η δε σύνδεση του αδικήματος αποκλειστικά με το δικαίωμα εργασίας των εργαζομένων που δεν επιθυμούν να απεργήσουν και όχι με το δικαίωμα ιδιοκτησίας και την επιχειρηματική ελευθερία του εργοδότη, όπως σαφώς συνάγεται τόσο από το κείμενο του νόμου όσο και από την αιτιολογική έκθεση, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η απαγόρευση της

⁸⁹ Βλ. αντί άλλων Γ. Λεβέντη, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 821, με περαιτέρω παραπομπές (υποσ. 585).

⁹⁰ Η κατάληψη εγκαταστάσεων της επιχείρησης, κατά τρόπο που να εμποδίζει την παραγωγική διαδικασία και την παροχή εργασίας από εργαζομένους που δεν επιθυμούν να συμμετάσχουν σε αυτήν ή να αποκλείει την πρόσβαση προς την επιχείρηση, και χωρίς τις νέες αυτές ποινικές διατάξεις, δεν εθεωρούντο νόμιμες μορφές εργασιακού αγώνα. Βλ. Δ. Ζερδελή, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγγ. 766 με παραπομπές στην νομολογία στην υποσ. 77.

⁹¹ Παρομοίως και η Έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής, σελ. 48, διαθέσιμη στο [link](#). Πρβλ. επίσης Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ό.π., σελ. 69, διαθέσιμη στο [link](#).

κατάληψης χώρων εργασίας ή των εισόδων τους δεν αφορά την ειρηνική παραμονή των απεργών σε χώρους της επιχείρησης, χωρίς να παρεμποδίζουν την παραγωγική διαδικασία ή τους άλλους εργαζόμενους, η οποία άλλωστε, κατά την ορθότερη άποψη, καλύπτεται από το συνταγματικό δικαίωμα απεργίας⁹² και σε κάθε περίπτωση από την ελευθερία της συνδικαλιστικής δράσης.

β. Η νομολογία για την καταχρηστική απεργία

- 56 Ο ν. 1264/1982 δεν περιέχει ουσιαστική ρύθμιση όσον αφορά τα απεργιακά αιτήματα. Βέβαια, όπως προεκτέθηκε, κατά την ορθότερη άποψη αυτό δεν σημαίνει ότι το ζήτημα είναι αρρύθμιστο, όπως ενίοτε γίνεται δεκτό. Αντιθέτως, τα ουσιαστικά όρια που τίθενται στην απεργία προδιαγράφονται τόσο από το ίδιο το άρθρο 23 παρ. 2 Σ. (βλ. ανωτ. αρ. 46 επ.), όσο και εμμέσως από το άρθρο 2 του ν. 1876/1990 (βλ. ανωτ. αρ. 61). Εξάλλου, ο ν. 1264/82 και πριν από τον ν. 4808/2021 περιλάμβανε ρυθμίσεις για το απαραίτητο προσωπικό ασφαλείας και για τη διασφάλιση των στοιχειωδών αναγκών του κοινωνικού συνόλου. Στο μέτρο δε που ο νομοθέτης έχει προβεί στις ειδικότερες αξιολογήσεις, η στάθμιση στην οποία αυτό προέβη έχει προτεραιότητα και κανονικά δεν χωρεί η εφαρμογή γενικότερων γενικών ρητρών⁹³. Η εφαρμογή των αρχών της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος προϋποθέτει λοιπόν, όλως ιδιαίτερες περιστάσεις που αφίστανται σαφώς από τις περιπτώσεις στις οποίες απέβλεψε ο νομοθέτης με τη ρύθμισή του, όπως για παράδειγμα στις εξαιρετικές περιπτώσεις που εξαιτίας της απεργίας απειλείται η καταστροφή της επιχείρησης. Παρά ταύτα η νομολογία, στηριζόμενη στο άρθρο 281 ΑΚ, έχει διαπλάσει επιπλέον περιορισμούς στο δικαίωμα απεργίας. Έτσι η απεργία κρίνεται καταχρηστική όταν, ανάλογα και με τη μορφή και τη διάρκεια της απεργίας, συντρέχει δυσαναλογία μεταξύ της απειλούμενης ζημίας της επιχείρησης και της αναμενόμενης ωφέλειας των απεργών ή κρίνονται υπερβολικές οι ζημιογόνες συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο ή την εθνική οικονομία⁹⁴. Βέβαια η νομολογία τονίζει ότι για την καταχρηστικότητα της απεργίας δεν αρκεί το να κρίνονται τα αιτήματα υπερβολικά⁹⁵. Είναι όμως προφανές ότι ένας παρόμοιος έλεγχος, ο οποίος είναι (ιδιαίτερα) βαθύς έλεγχος αναλογικότητας, εύκολα καταλήγει στην ουσία σε έλεγχο σκοπιμότητας της

⁹² Ζερδελής, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., πλγρ. 767.

⁹³ Έτσι, ήδη Δ. Ζερδελής, *Αναλογικότητα και απεργία*, 2013, σελ. 115-138.

⁹⁴ Βλ. αντί άλλων πολλών ΑΠ 543/2013, διαθέσιμη στο [link](#).

⁹⁵ Αντί άλλων ΑΠ 543/2013, διαθέσιμη στο [link](#).

απεργίας. Αποτέλεσμα της αυστηρής αυτής προσέγγισης είναι σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των σχετικών δικαστικών αποφάσεων οι απεργίες να κρίνονται παράνομες⁹⁶. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι για τα ζητήματα αυτά υπάρχουν αρκετές αντικρουόμενες δικαστικές αποφάσεις (ιδίως των δικαστηρίων της ουσίας, που λόγω των ιδιαιτεροτήτων των διαφορών αυτών, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα), ώστε να επικρατεί επιπλέον και ανασφάλεια δικαίου. Ορθότερο και σύμφωνο με το άρθρο 23 παρ. 2 Σ. θα ήταν κατά τον έλεγχο καταχρηστικότητας της απεργίας να αναγνωρισθεί ένα (ευρύ) περιθώριο εκτίμησης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, ώστε να αποφεύγεται ο κίνδυνος (ανεπίτρεπτου) ελέγχου της σκοπιμότητας της απεργίας.

---

⁹⁶ Βλ. ειδικότερα τα στατιστικά στοιχεία που παραπέμπουν οι Α. Καζάκος, *ΣυλλΕργΔ*, ό.π., σελ. 773· Χ. Σεβαστίδης, *Δικαίωμα στην απεργία: Από τη διεθνή αναγνώριση στη συντονισμένη προσπάθεια στραγγαλισμού*, ΕΕργΔ 2015, σελ. 164-165.